

LIBRARIES

UNIVERSITY OF WISCONSIN-MADISON

U glibu mržnje. 1921

Čekić, Milutin, 1882-1964

Beograd: Štamp. "Merkur", 1921

<https://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FIG77XPWULWXU85>

Based on date of publication, this material is presumed to be in the public domain in the United States.

For information on re-use, see

<http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/Copyright>

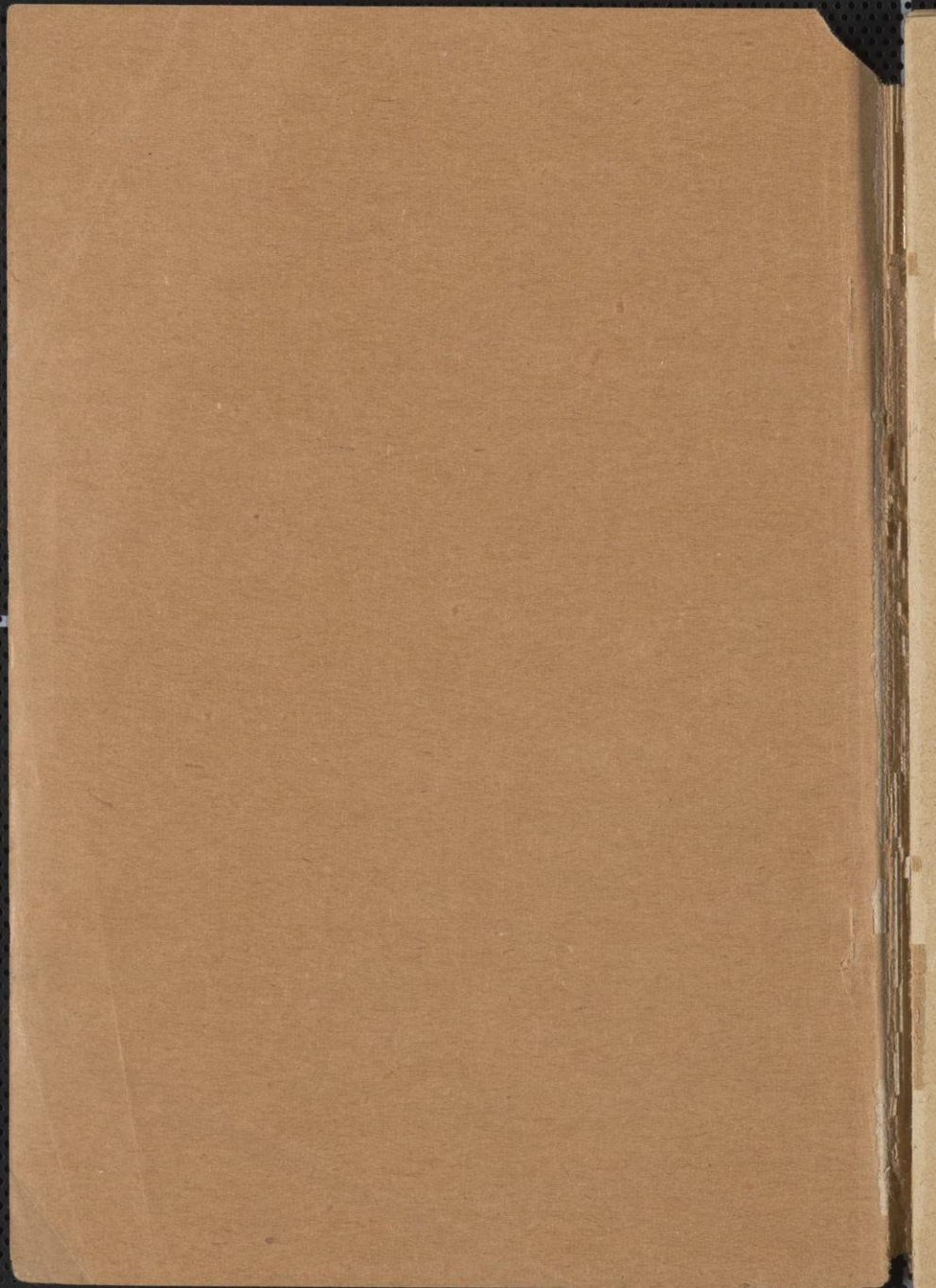
The libraries provide public access to a wide range of material, including online exhibits, digitized collections, archival finding aids, our catalog, online articles, and a growing range of materials in many media.

When possible, we provide rights information in catalog records, finding aids, and other metadata that accompanies collections or items. However, it is always the user's obligation to evaluate copyright and rights issues in light of their own use.

МИЛУТИН ЧЕКИЋ

У глибу мржње

БЕОГРАД, 1921.

МИЛУТИН ЧЕКИЋ

У глибу мржње

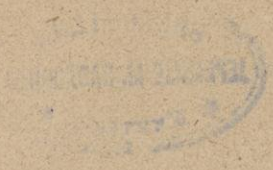
ПРЕДГОВОР

од

БОР. Л. ПОПОВИЋА

БЕОГРАД, 1921.

Штампарија „Меркур“ Краља Петра бр. 45.

MEM

PN

4700

C45

1921

2722697

У времену када се, у једном делу наше штампе, највише нападало на г. Чекића, ја сам у једном кругу пријатеља, где се та ствар расправљала, изјавио: да ћу, ако ствар буде дошла до суда, г. Чекића драговољно бранити. Но благодарећи савесности и опрезности градског судије, г. Радисава Џабића, и његовог деловође, г. Ј. Благојевића, ствар није ни дошла до суда, те сам тако био лишен једног лаког правозаступничког успеха.

Господин Чекић, кога раније нисам ближе познавао, био је осетљив на моју готовост, да се на овај начин заинтересујем његовим случајем, у толико пре што су баш они, на које је имао разлога више рачунати, били равнодушнији но што се то могло очекивати, па ме је замолио да напишем неку врсту предговора за ову његову публикацију. Ја се томе позиву радо одазивам, и ако налазим, да поред свега што је он овде изнео, нема се шта више износити у његову одбрану. У ствари, г. Чекић сада и нема потребе да се брани, нити да буде брањен, јер завршетак његова спора пред надлежним властима даје му могућности и права, да он узме на себе, с добрим разлогом, благодарну улогу тужиоца.

У случају г. Чекића може се видети једна од оних појава, које су се у нашем друштву јавиле

после нашег повратка у отаџбину. На име, између осталих диференцијација и подвајања, почело је се вршити и подвајање на људе који су остали под непријатељем и оне који су избегли са војском и владом. Тај процес је у једно време био почео узимати озбиљне размере и, по моме мишљењу, било је неминовно потребно да се он што пре сузбије и обустави.

Међу људима, којима се стављало у грех што су остали у земљи, када је непријатељ у њу ушао, најгоре су прошли интелектуални радници. Док се с једне стране сматрало као сасвим природно и оправдано, да земљорадници и даље раде своја поља и да својим продуктима поред себе хране и непријатељске војнике; докле се сматрало, да је трговцима допуштено трговати, занатлијама да раде, и тако даље, дотле је се са необичном анимозношћу и неповерењем примало, да књижевници, уметници, новинари и публицисте, па чак и адвокати, обављају своје послове и брину се за свој опстанак. То је, вероватно, зато што се код нас интелектуални рад сматра као нека врста луксуза и забаве, и онда је сасвим природно долазило питање: зар је томе до беса и беспослице, када је отаџбина у жалости?

Нећемо се дубље упуштати у објашњење овога схватања, јер би нас то одвело даље но што се то може допустити у једном овако ограниченом чланку. Међутим, очигледно је, да г. Чекић долази у ову категорију интелектуалаца, пошто је он и за време окупације, као и раније, радио на театру и стварима књижевности и журналистике. Да је он повукао више но остали његови другови и колеге,

даје се објаснити тиме, што је њему у део пало, да буде тај, од кога је разрачунавање имало да почне. За ту неблагодарну улогу он је имао два добра услова: прво, јер је био и остао сиромаш човек; и друго, јер се ставио у непријатељски положај према једној великој владајућој партији. Ово друго је нарочито значајно, пошто је ствар по свој прилици одатле и потекла, а то је у исто време и објашњење, што се у бој против г. Чекића пошло са толико мало материјала, основаности и стварних чињеница, а ипак се рачунало на сигурну победу и успех. Њему се стављао на терет извесан преступ мишљења (*délit d' opinion*), но при том се сасвим олако прешло преко факта, да он то своје мишљење није објавио. То мишљење — што је нарочито апсурдно — објављује баш она страна, која се против њега жали и буни. При том се још, без икаквог зазора, обелодањује: да су необјављени списи г. Чекића сумњивим и, вероватно, чак криминалним путем дошли до руку оних који протестују и туже!

Ударило се гласом на то, што су извесни од тих инкриминисаних састава били упућени на адресу једног аустријског службеника. Међутим, не показује се ничим, да је уручивање тих списа поменутој личности донело ма каква неповољна следства коме било од интересованих. И онда се враћамо на питање: да ли ће се као некаква кривична радња сматрати једноставно сам тај факт, што ће се извесан рад, па ма он садржавао и неповољне оцене извесних појава и чинилаца, упутити коме лицу из непријатељске околине?

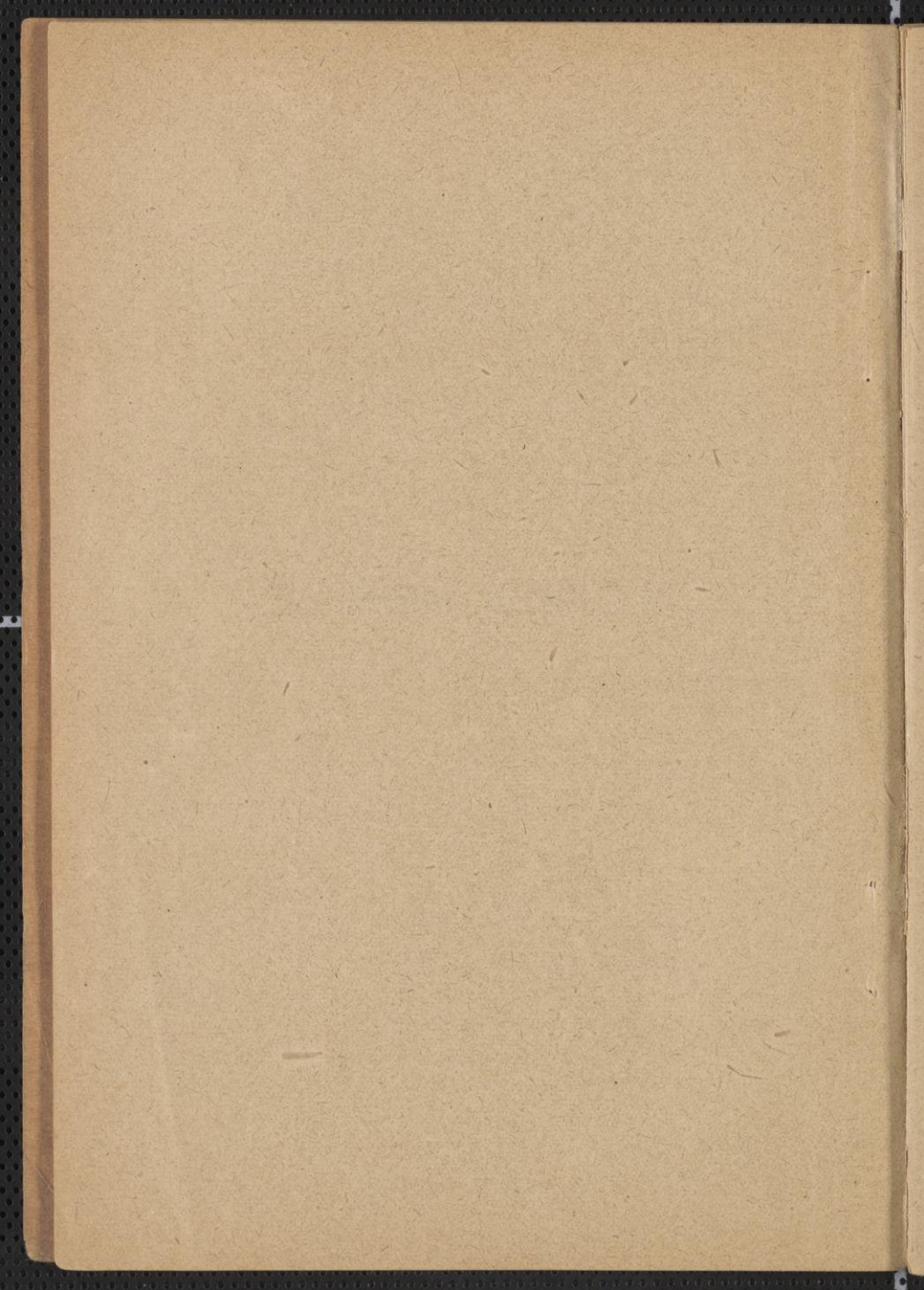
Са гледишта позитивног законодавства, на питање је одговорено познатом одлуком иследне вла-

сти, којом је ислеђење прекинуто. Са гледишта политичког морала и друштвеног кодекса, питање се даје дискутовати, али не онако априористички и једнострано, као што је то чињено у ступцима „Самоуправе“ и још неких листова, већ са пуним познавањем ствари и свих околности. Ово је потребно у толико пре, што се цео случај, у основи, ипак своди на разлику између једне политичке доктрине и оријентације којој је припадао г. Чекић, с једне стране, и примењене политике групе која има за собом престиж власти и занос дневних успеха, с друге стране. Због тога је г. Чекић урадио врло добро, што је публикувао ову књигу. Ако се поводом ње и полемике коју она буде изазвала дође до извесних откровења и бољег познавања ствари и одношаја из времена окупације, онда ће њена корист бити још поузданија и послужиће не само г. Чекићу за расправу једног личног питања, но и свима онима које интересује овај период наше историје.

У Београду, 15 априла 1921 год.

Бор. Л. Поповић.

У ГЛИБУ МРЖЊЕ.

КРАДЉИВЦИ ОПТУЖУЈУ.

Управо пред крај прошле године „Самоуправа“ и „Политика“ почеле су против мене жучну кампању, очито тенденциозно, да створе једну политичку аферу која би, поред мене, погодила још неке истакнутије личности, што су се налазиле у Београду за време окупације. Како је ствар по себи од већег значаја, но што су обични новинарски ватромети, којима се голица интересовање публике у оскудици занимљивог материјала, а желећи у исти мах, да оним пријатељима, с којима нисам често у додиру, објасним смисао тих ружних и дрских напада на моју част, сматрам за потребно да изнесем неке опште чињенице, које су у вези са мном и са том кампањом. Хтели су мене извести на суд, али сам ја добио пуну сатисфакцију пре но што је и могло доћи до судске расправе; са мојим клеветницима судови ће тек сада имати посла, а овим редовима је задатак, да наметљиве и самозване цензоре политичког морала изнесем пред општи суд јавности. Надам се, да ће у сваком случају имати ширег интереса, за разумевање нашег друштвеног морала и политичких односа, кратка историја мога прогона од стране власти и једног дела штампе, нарочито сада, када се већ слегла прашина, која је у своје време била вештачки и јако подигнута.

I.

„Самоуправа“ је почела у 272 броју, од 19 новембра пр. године, штампати извесне одломке и из-

воде из неких мојих рукописа, писаних у облику приватних писама, који су ми били украдени још 1916 године. Према тим самовласно штампаним и тенденциозно редигованим написима, покушала је „Политика“ да створи читаву аферу, дигнувши на мене бесомучну хајку, тако, да су чак и власти повеле истрагу, како би се утврдио карактер мојих односа са аустријским капетаном Цанклом, који се помиње у тим писмима. После исцрпне истраге, а чекајући пуних шест месеца да се покаже ма какав доказ против мене, односно моје исправности под окупацијом, Градски Суд је најзад морао прекинути истрагу, јер се није могао утврдити ни најмањи основ подозрења, на темељу кога бих ја могао бити оптужен суду. Тим моментом је постала потпуно депласирана тужба Управе града Београда и обеснажена цела кампања „Самоуправе“ и „Политике“. Али ћу ипак зато покушати да онај свет, који није менталитета новинарских клеветника и уцењивача, упознам сада са материјалом, од кога се на силу хтела створити некаква афера, како би се видело, докле све код нас могу ићи исподи простачке мржње и партизанске нетрпељивости. Избегавајући што више личне моменте и штедећи простора колико је могуће, ја ћу се ограничити само на позитивна факта у што краћем обиму. —

Прво питање које се, без сумње, намеће свакоме, јесте: ко је био тај капетан Цанкл, што се помиње у мојим рукописима? Пошто је он био мој пријатељ, а да ми се не би пребацила пристрасност, то ћу се у погледу оцене о њему ограничити, у главном, само на мишљења других личности и садржаје званичних докумената наших власти, које је истрага утврдила.

Артур Цанкл, јегерски капетан, рођен је Бошњак, који је савршено знао наш језик, нашу литературу, нашу историју. Био је отмене природе, племенита срца и отвореног карактера. Људи који су га ближе познавали тврде, да је имао професорско познавање српске књижевности. То његово интере-

совање за нашу културу у опште могло је потицати, као што сви логично закључују, једино из његове велике љубави према Србима. И заиста, он се као наш пријатељ показао свуда, где се ма и најмање време налазио: у Параћину, Крушевцу и Београду. Но није се могао нигде дуже задржати — у свему, он се у Србији бавио једва пола године — јер су га претпостављени, због његовог увек отвореног србофилства, у лето 1916 г., уклонили из Србије и послали на фронт, где је ускоро и погинуо. То се види и по самим тврђењима неких официра из аустријског Гувернмана. Срби, међутим, дају најповољнију оцену Цанклове личности. Садашњи председник општине у Параћину, г. Коста Хаџи Видојковић, наводи, поред осталих добротинастава која је Цанкл чинио, да је и његовом брату, проти, као и осталим свештеницима из Параћина и околине, по доласку Бугара спасао живот, јер их је пребацио, помоћу својих људи, с ону страну бугарске граничне линије, те их на тај начин ослободио бугарских власти, које су убијале наше свештенике. У Крушевцу, где је био премештен после бугарског доласка у Параћин, Цанкл чини Србима такође велике услуге. Виђени грађани, који су се тада налазили у Крушевцу, сведоче: да за време Цанклова бављења у Крушевцу ниједан Србин није био интерниран, и то његовим утицајем, док је пре Цанкловог доласка владао тамо непрекидно паничан страх од бруталног војничког интернирања. Тадашњи председник Крушевачке општине, г. Човић, тврди, да је Цанкл помагао Србе, где год је могао, без разлике партија и положаја, па наводи и један карактеристичан пример. У јуну 1916 г. били су у Крушевцу затворени виђени радикали: г. г. Арса Дреновац, Милутин Павловић, пок. Добра Ружић, Јоца Јовановић, министар, и други, оптужени, да су саучествовали у бруској афери, из које су доцније многи грађани стрељани. Та би судба (мисли г. Човић) постигла, можда, и ове притворене људе, да ту није доста помогао и Цанкл, по молби г. Човића, коју му је овај послао

преко г. Димитрија Дунде, трговца крушевачког.*) Један Крушевљанин прича, како је, у извесној прилици, кад је окружни командант издао наредбу, у којој је на завршетку, у случају непокорности, била претња интернирањем, Цанкл ишао команданту и молио га, да се престане са таквим претњама и застрашавањима. Један судија из унутрашности, г. Жив. Вујић, који изразито црта Цанклову племенитост, наводи овај интересантан случај. Он је почетком 1916 г. био интерниран и упућен под стражом негде у Мађарску. У Смедереву, у затвору, задрже га пуна два месеца, али он некако успе да побегне и да са туђим пасошем дође у Београд. Два необично тешка криминала у то доба: бегство испред страже и путовање са лажним пасошем! У Београду се тај господин крио неко време, али кад му је стање постало несносно, ја му препоручим да замоли за помоћ Цанкла, који се тада већ налазио у Гуверману. Он оде Цанклу, па му исприча све искрено. Овај га љубазно саслуша, предочи му тешку ситуацију, и његову и своју, ако интервенише, а дозна се како је било, јер такве ствари могу довести у питање и његов положај, пошто се до сада и сувише експонирао за Србе. Али му ипак помогне. Напише судији препоруку, посаветује га, да полицији никако не каже истину (јер би га за овакве криминале послали пред преки суд, као уходу), већ да потврди, како је побегао са бугарске територије, услед тамошњег нечовечног поступања власти. Овај заиста тако и уради, те одмах добије „пасиршај“, и тако се спасе беде у коју је запао. Цанкл је, дакле, ризиковао и свој положај, као официр, само када је требало помоћи Србима. — Сличне примере Цанклове племенитости наводе многи, којима је он спасао живот, или учинио какву услугу. Осим ср-

*) „Политика“ је, међутим, у почетку оне дивљачке кампање против мене, закликала (поводом мојих препорука неких личности из Крушевца кап. Цанклу), како се сада види, ко је вешао људе у Крушевцу!..

дачних хвала, ни једну једину реч ма каквог прекора о том младом човеку није изустио ни један Србин, што је и код истраге падало јако у очи. Ми који смо у Београду, у најтежим данима, видели многе Југословене у аустријској униформи, који су једино у четири ока били србофили, знамо врло добро, како смо од лепих речи имали мало утехе, јер је тада требало позитивним чињеницама користити, те можемо најбоље разумети, колико је био благодотворан рад капетана Цанкла, који није чувао (па ни сачувао) своје угодно место у позадини. — Пошто сам тако у главним линијама дао слику Цанклове личности, прећи ћу преко осталих сличних изјава сведока, као и преко оних сведочанстава, које садрже похвале моје личности и потврде моје исправности. Овде су у питању сада друге интересантне чињенице.

Како сам ја дошао у додир с капетаном Цанклом? Једном неугодном приликом и у врло тешком положају. При евакуацији, повлачећи се из Ниша, задржао сам се у Крушевцу, на неколико дана пред улазак непријатеља. Ту је стање било ужасно несређено и хаотично. Шеф градске полиције (Stadtpolizei), под Аустријанцима, био је тада српски инспектор Министарства Унутрашњих Дела, г. Драг. Тодорић, а чланови многи виђенији грађани, нарочито политички једномишљеници свога полицијског шефа. Наступи тако интернирање, управо на католички Бадњи дан 1915 г. Али од готово целокупног грађанства које су дотерали у касарну „Цара Лазара“, остаде под јаком стражом неколико хиљада људи, а од интелигенције свега неколико десетина, међу њима г. г. архимандрит Платон, са још шест свештеника, Светозар Гођевац, индустријалац, Милан Ђорђевић, началник Минист. Пошта и Телеграфа, Јоца Симић, судија, Љубомир Симић, пуковник у пензији, Драгомир Вучковић, судија, и још неколицина, махом нерадикала, или неполитичара. Остали су били пуштени. Ми пак пођосмо, у најтежим околностима, гладни на пут, готово у смрт, го-

њени пијаном стражом аустријских војника, Румуна. То је био један од оних првих и најгорих транспората, у којима је смртност била огромна, још пре но што се и стизало до лагера.

Тако смо ишли у правцу Јагодине. Један карактеристичан детаљ запазио се још првога јутра. На путу, корачајући тешко по блату и хладној суснежици, наједанпут осетисмо иза себе тутањ тешког војног аустријског аутомобила. Бојећи се, да нас не прегازی, склонисмо се брзо у страну и поскакасмо у јендек крај друма. Протутња ауто, а међу аустријским војницима и неким грађанима појави се г. Михајло Илић, садашњи власник и директор „Самоуправе,“ који нам је, чим нас спази, задуго махао руком у знак поздрава... То је он, доста угодно, путовао за Београд..

Ми тешком муком стигосмо до Ћуприје. У Параћину се тада налазио са службом Артур Цанкл, када је председник општине био г. Ј. Сјенички. Наш транспорт је био запажен и одмах се предузела акција за наше спасавање. Посредовањем капетана Цанкла код немачког етапног команданта, г. графа од Шверина, и на јемство председника општине, успе се, да се ослободи нас око две стотине, међу којима је било чак и преобучених војника. Остали војници и сељаци, са врло мало грађана, остадоше у Ћуприји, а неколицина од нас дође у Параћин. Ја се тада ближе познам са Цанклом, који се интересовао нашом судбином. Он је пружио могућности свакоме, нарочито поводом доласка Бугара, да оде својој кући и да бар у почетку буде заштићен, колико је могуће, од евентуалних непријатности.

Још неколико речи о капетану Цанклу. Морам одмах напоменути, да је он био и врло амбициозан човек. Желео је, у будућности, бавити се политиком и одати се дипломатији. Ја сам ту његову амбицију искоришћавао у хуманом смислу. Увек сам најоштрије нападао шпијунско-полицијски режим, који су Аустријанци завели. Он се сложио са мном да је то зло, и онда сам му сугерирао идеју: да се

и један официр, па ма каква убеђења он имао, мора борити против тога одвратног система, а за режим правичности, без интернирања, без насиља, за систем толеранције, у коме би се Срби оставили да живе што је могуће нормалнијим животом. Из мојих штампаних рукописа то се јасно види. Те дискусије са капетаном Цанклом биле су отворене, потпуно искрене (његова коректност је то допуштала), а често и у присуству других личности, јер сам хтео ангажовати још кога, да у истом правцу утиче на Цанкла. Капетан Цанкл остајао је после тога загрејан, одушевљен да пише меморандуме за српску ствар, да предлаже извесна права и олакшања за Србе. Пошто у Београду није налазио за то довољно потпоре, слао је своје реферате у корист Срба често иза леђа Гувернмана, директно Врховној Команди, којој је у почетку непосредно и припадао. Што у томе није успео, криво је неинтересовање његових шефова и општи дух који је тада владао у Гувернману, где је главни фактор био ппукловник Гелинек, чије пријатељство ипак (узгред буди речено) није било ускраћено извесној господи око „Самоуправе“, која су се тада налазила у Београду. Цанкл се, међутим, жалио, (што су и неки сведоци потврђивали), да није имао само противника у службеном послу, у Гувернману, већ да су његову акцију ометали чак и неки несавесни Срби, својим чудним везама и штетним утицајима, те вероватно није била случајност то, што су баш моји пријатељи и ја, и доцније, били изложени интернирању и разним другим непријатностима.

Но Цанкл је, и поред свих тешкоћа, радио на побољшању тадашњег система, уколико му је то његов мали положај допуштао. Ја сам му непрестано досађивао молбама, често за личности које нисам ни познавао (а на захтев пријатеља), и он је увек излазио на сусрет. Једном приликом, кад је подносио молбу за ослобођење од интернирања неког Србина, ппукловник Гелинек, који Цанкла никада није марио, бацио му је акт пред ноге. Он је морао

одмах изићи из Гувернмана, а затим је отишао на фронт, где је, како сам скоро чуо, и погинуо. Сукоби, које је имао у Гувернману, заузимајући се за Србе, направили су га у Београду немогућим. А то се десило у многострујном мојим утицајем, једино у тежњи, да се тада омогуће хуманији и сношљивији односи у нашем животу. — Ако је истинита вест о његовој смрти, онда сам за њу и ја по мало крив. У томе је једино трагика мојих односа са капетаном Цанклом, која мене много више дира, но све недостојне клевете што теже да срозају у блато једно племенито пријатељство.

А сада да видимо, какви су то написи, што их је штампала „Самоуправа“.

Ја сам Цанклу писао први пут, када је он био у Параћину, жалећи се на интернирање једног мога пријатеља, архимандрита и професора. Но док сам се још у Параћину бавио, Цанкл се — за кога сам већ рекао, да је био необично интелигентан и литераран човек — интересовао за моје радове, од којих сам му тада дао нешто што сам случајно имао при себи. Но и доцније, он је узимао од мене на читање многе књиге, неке моје литерарне есеје, концепте неких политичких монографија, па видећи, да ја бележим за себе поједине утиске из ратних дана, као грађу за доцнији рад, он ме је замолио да му и то ставим на расположење. Познајући га као поштена човека, ја сам то учинио без резерве, пишући те утиске у виду приватних писама. У ствари, ово и нису била конвенционална писма, са тенденцијом ма каквог тренутног ефекта, већ моји свакидашњи утисци, опаске пролазних догађаја, мој дневник. На једном месту, у самим писмима, вели се: да су то „слике из београдског биоскопског театра“. То се види, најзад, и по самој форми мојих рукописа, који су писани на листићима, оловком и на брзу руку, као и по садржају тих бележака, које су чисто импресионистичке, а у којима има толико ло-

калнога, да су по некад неразумљиве човеку ван наше средине. Многе рукописе нисам ни слао капетану Цанклу, него сам му их и сам читао, бојећи се да не падну у туђе руке, јер је у њима било врло оштрих ствари против окупаторског режима, што је било, у то доба, крајње опасно. Шта је, дакле, од тих рукописа украдено из мога стана, а шта од капетана Цанкла — не могу тачно знати; но то ће свакако утврдити судска истрага по мојим тужбама.

Из тих мојих украдених рукописа „Самоуправа“ је штампала неколико одломака, без реда, или управо у онаком реду, какав је то она налазила за нужно да створи. При томе није било устручавања чак ни од фалсификата. У броју 277, од 25. XI. 1919 год. „Самоуправа“ штампала као „IV писмо“ један почетак, тврдећи, да писмо нема свршетка. Међутим неколико недеља касније, у 300 броју, она штампала и неки завршетак, за који уредништво тврди, да га је накнадно добило, а због кога се на мене силно разгоропадио Јов. Несторовић, један од бивших уредника „Самоуправе“. Али када иследна власт затражи оригинал рукописа, уредништво одговара — да га нема! Јасно је, да је цела комбинација са „накнадним“ добијањем писама (као да их је сам аутор писао за поједине бројеве „Самоуправе“) потпуно немогућа. Изгледа, да је овде по среди прост фалсификат, кога се није женирао главни орган Радикалне странке, испуњен само мржњом против свога противника. И доцније било је сличних својевољних уметака од стране редакције. То је, у осталом, сасвим у духу и оних других криминала, који су се показали у вези са акцијом „Самоуправе“ против мене, а о којима ћу доцније говорити.

Исто тако су се у оним безобзирним новинарским нападима на мене хтели намерно изокренути неки ставови у мојим написима, у којима сам препоручивао Цанклу извесне личности у Крушевцу, ма да се из сваке речи види моја добра намера, јер ја за те људе тврдим, да су *пошћени*. А како се

могу препоручивати поштени људи за некакве непоштене послове? — Цанкл је желео увек имати додира с честитим грађанима, који су били и добри људи и прави Срби. Ако сам му ја кога препоручивао, то је могло бити само у корист хумане акције, коју је он предузимао. После онога горкога искуства приликом интернирања у Крушевцу, а поводом једнога доброг система, који је био баш тада заведен у Трстенику, (али који је, на жалост, кратко трајао), Цанкл је хтео применити, по могућству, тај опробани начин, који му је препоручен. Ствар је у овоме. После доласка аустро-угарске војске у Трстеник, а да би се како тако уредили односи између народа и власти, виђенији грађани, избеглице као и они из места, образовали су нарочити одбор са председништвом општине. То је извесна категорија људи од општег угледа и поверења. Они дају јемства и гаранције за грађане осталих редова, па чак и за неке војнике. И резултат је био изврстан. Није долазило ни до каквих конфликта између власти и грађанства, нити су грађани били изложени трзавицама и интернирању. Један од интелигентнијих избеглица, који се тада налазио у Трстенику, баш је директно Цанклу и препоручио овај систем. Та идеја гаранција, односно, образовања гарантних одбора, (не јемаца, које власти насилно одређују), лебдела је у прво време окупације као најважније питање, јер су власти биле нестабилизоване, а цела атмосфера врло електризирана. На жалост, ни сам Цанкл није могао нарочито продрети са тим, као једним системом, јер су власти биле мало вољне на компромисе те врсте. Међутим, ја сам тај систем замишљао још проширеног, па желећи да сугерирам Цанклу идеју, у погледу општинских и приватних послова, што већег ограничења војних власти, (чији груби методи и искључивост ствараху само несносно стање и конфликте), то резонујући сасвим теоријски и идеолошки, ја се не заустављам само на томе, да треба издвојити изврстан ред људи, који ће пасивно, у односу према властима, штитити гра-

ђане од интернирања, већ претпостављам, да се међу њима може извршити категорисање по професијама, тако, да ти људи могу и активно дејствовати у споразуму с властима и благотворно утицати на ублажавање тадашњих прилика и олакшање онога, заиста претешког, живота. Тај смисао се *текстуално* утврђује баш у једном од мојих написа, које „Самоуправа“ преко реда и много доцније штампа. А зашто? Из простог разлога, да сакрије истину. У прва два броја, када је почела публиковати моје написе, „Самоуправа“ доноси два писма, на основу којих Управа Града подиже тужбу против мене, јер ја, тобож, препоручујем властима извесне људе као конфиђенте. Међутим, треће писмо, које одмах затим долази, „Самоуправа“ не штампа, јер би се тиме трећег дана демантовало оно што се тврдило првога, и цела би ствар за њу пропала. Ево јасне истине. У 272 и 273 броју штампају се писма са датумима 29./I. 1916 и 17./II. 1916, а као „III писмо“ штампа се један напис са датумом 28./II. 1916. Тих првих дана требало је направити забуну и задати ми главни удар. Али пошто ово није успело, „Самоуправа“ штампа месец дана касније, у 302 броју од 24./XII. 1919. г. као „VII писмо“ напис са датумом 18./II. 1916 г. Очигледно је, када се пореде горњи датуми, да је ово, у ствари, „треће“, а не „седмо“ писмо, писано непосредно после прва два. Ово писмо међутим, текстуално утврђује смисао, који сам малочас изнео, оно што су и сведоци доказали и целокупна истрага утврдила још пре публикације тога „седмог“ писма. Ево шта се ту између осталогa каже: „Спонтано, образује се група из једне или више странака, која узима извештан став према Гувверману. Из две додирнуте праве линије, појављује се резултанта: просветни одбор, економски одбор, финансијски,“ etc. И даље, садржај целогa писма показује овај смисао, који је у основи противан полицијском систему са конфиђентима и детективима, од кога честити грађани имају само штете.

И на тој ситној и јасној ствари базирали су целу акцију против мене и државне власти и Радикална странка. На основу тога Управа града Београда је тврдила да ја препоручујем извесне људе као конфиленде окупаторским властима!... А да је било трунке савести код тога евентуалног неспоразума, (ако је овде уште и могло бити каквог неспоразума или сумње), једним личним објашњењем од неколико минута могла се ствар извести на чистину. Али је мојим противницима овде било стало до сасвим другог циља. И у колико је ствар по себи била јаснија и простија, у толико више је било потребно ларме и намештања, како би ме што лакше и поузданије гонили у првој бубњарској ватри коју буду створили својом дрско удешеном кампањом.

Па зашто „Самоуправа“ ипак доцније штампа ово треће (односно „седмо“) писмо? Само с тога што, када већ није успела са главном ствари, хтела је огорчити против мене неке личности, које се ту помињу као да су имале некакве везе са Аустријанцима. Да излије бар ситну пакост, ако ништа озбиљније не може учинити. Међутим, то штампање преко реда, у исечцима, где се губи смисао и тенденциозно изокрећу речи, назива се једним тривијалним изразом „паковање“. То је метод, који су код нас од увек употребљавале несавесне полицијске власти, кад хоће коме на силу да створе кривицу, кад се тежи, да когод невин буде суђен и осуђен. То је увек био један од најгрубљих изражаја политичког неморала код нас. —

Док је „Самоуправа“ штампала тако шта је и како хтела од мојих написа, (у вароши се увек раније знало, шта ће изићи у ком броју, јер се одабирање крадених рукописа вршило по мерилу: „ово му иде у корист, то нећемо штампати; а ово ћемо опет публиковати“), дотле је „Политика“ дизала прашину и бацала се блатом на мене, и извлачила из „Самоуправе“ по коју реченицу или реч, дајући им неки нарочити смисао. Тако у једној мојој реченици, која је била и по стилизацији и по

интерпункцији очита иронија на аустријски начин увођења латинице, где се каже, да ће се на позорници „говорити и певати латиницом!..“ „Политика“ је нашла неки особити грех. А и доцније се у мојим написима на неколико места са иронијом спомиње то полицијско мешање у ћирилицу и латиницу. На једном месту, опет, где ја изражавам чежњу за свршетком рата (у оним мучним данима, у осталом, то је била тежња свакога онога, у коме човечанска осећања нису још сасвим замрла), „Политика“ штампа једну реченицу, где се спомињу Немци, изокренувши главну идеју, а изоставља ону што одмах за њом долази и која садржи прави смисао. А у тој другој, изостављеној реченици, која гласи: „Да хоће једном доћи какав велики слом, па бар за њим да наступи мир,“ — види се, да је мисао опште редигована, свеједно хоће ли то бити баш и немачки слом. А тако се не би смело, свакако, говорити човеку који је задахнут неким искључивим немачким духом. Другом приликом, такође, „Политика“ ми у грдно зло уписује, што на неким белешкама нисам потписао своје име, већ као неки псеудоним (Hammer), и то баш на оним белешкама, у којима се најоштрије нападају Аустријанци и њихов режим, а за које на крају велом, како се бојим да не падну коме у руке, јер бих могао код тадашњих власти, због оштре критике, зло проћи! Ја сам међутим убеђен, да анонимни писац оних напада на мене не би имао куражи, да је у то доба био у Београду, ни мислити онако зло о тадашњој управи, а то ли још своју критику ставити на хартију. Али у свакој мојој речи, у сваком мом изразу требало је видети само неко грдно издајство и ништа друго. Наравно, јер се у избезумљеној мржњи губе и логички смисао расуђивања и основна осећања моралности.

Међутим, сваки поштен и паметан човек могао је из мојих написа, ма колико да су били „паковани“, одмах увидети, да ту нема никакве „везе са званичним лицима,“ да ти рукописи, писани ћирилицом и на

брзу руку, често у нервној раздражености и о-горчењу против поступања власти, не представљају ништа друго до *protest* против грубог и неморалног система тадашњег Гувернмана, нарочито против интернирања. Моја писма, или боље рећи, мој дневник у облику писама (као што сам то раније већ објаснио), штампана и овако у одломцима, како је то учинила „Самоуправа“, представљају само моје дневне утиске, моје рефлексије и моја лична осећања. Ја сам се бунио против неправда које су чињене, критиковао сам рђаве поступке које сам видео, тежио сам једној хуманој акцији за побољшањем живота, па сам своје опаске и утиске стављао на хартију, да бих то сачувао за доцније. Исто тако, моје белешке могао сам дати на прочитање коме сам год хтео, на сваки начин ономе, који је био, по моме схватању, достојан да уђе интимно у моју душу и моје мисли. Тенденциозни новинарски коментари, које руководе неморалне политичке сврхе или ружни циљеви личне мржње, нису свакако ме-родавни за моје скроз личне и приватне ствари.

Примера ради, цитираћу неколико ставова из тих мојих „инкриминисаних“ написа. Нећу исписивати поједине реченице из првих писама, у којима се изражава протест против интернирања неких мојих познаника и пријатеља, нити она места, где се јасно огледа моја осетљивост у новчаним питањима, када сам ја поднео молбу за своју плату тек пошто сам видео, да радикалски министри потписују признанице за помоћ коју добијају као чиновници „бивше српске државе“. Прећи ћу и преко оних речи, у којима се изражава жаљење што Аустријанци забрањују ма какву манифестацију чисто српске културе и уметности, па ћу цитирати само неколико ставова из последњег (VII) писма (у ствари, трећег), које је донела „Самоуправа“, пошто се из тога може дати нешто, као мало округлија целина. Ево, дакле, тих „издајничких“ мисли:

„Од неког времена постао сам Вам чудан филозоф; сасвим природно: што је човек беспосленији, то више размишља. Само што ја припадам оној групи неизлечивих песимиста. То је можда ствар нерава исто колико и разума. „Беспослена је рука најосетљивија“, врло згодно примећује Хамлет. Беспослица, чини ми се, увек развија осетљивост, а осетљивост махом тежи песимизму. Има извесне дубље логике у томе реду, зар не? —

„Београд је већ много оживео. Трамваји, промет, мали корзо. Униформе се губе у грађанском оделу; многострука беда сиротиње оглушује се у хуци варошког живота. Хука је свакако мало претеран израз; али живот у Београду ипак има сада нечег варошког. Изгледа, да је нижи женски свет захватио неки луд и чудан хук. По неке даме почеле су живети разблудно и раскошно, као у болесној оргији страсти, за којом смрт долази. Жао ми је, међутим, када чујем коју ирониичну примедбу, којом се генералише морал наших жена. Јер ми имамо и много дивних и отмених дама, које не изостају одвећ иза лепих белгијских узора, што нам се увек истичу за пример озбиљности и патриотизма. Ова садашња распуштеност неких жена само је обична последица ратне нервозе и ратне немаштине, која је у Србији већа, него на ма ком другом месту; затим, то је логичан скок у другу крајност, из једне патријархалне ограничености, која је до сада владала у нашем друштву, а која у ствари није одговарала правој културној висини и модернизму тога друштва. Средња линија, која ће се брзо наћи после рата, представљаће здрав пут у нормалном животу“.

„У колико се Београд повећава придошлим грађанима, у толико расте и број полицијских шпијуна. На први поглед, они се ис-

тина губе у маси, али их има врло много. Има ту затим и таквих људи, за које се не може рећи, да су плаћени, као полицијски агенти или шпијуни, али који имају неке везе са полицијом. Има на послетку и честитих људи, који по некад оду у Гувернман или полицију, да даду гаранције за кога грађанина, и они чине велике користи невино осумњиченим.“

Затим бележим, по чувењу, неке људе, који као да имају извесне везе са полицијом (ту има и много нетачности, јер су ово били само наши разговори тада, у нервозној огорчености) и, у принципу, буним се против тога шпијунског система.

„И сад, ти људи треба да послуже полицији! Можете мислити како је по некад бесмислена хајка на неке грађане. Било је старца, исправних и честитих грађана, који су недељама лежали у апсу, док се многе вуцибатине налазе у слободи, па чак и под извесном заштитом. Неки Петар Матејић, инжињер, старац од шесет година, био је месец дана у притвору полиције апсолутно без разлога; Матејић, старац, добијао је у затвору чак и шамаре, само зато што личи на краља Петра!“

Затим, са одвратношћу бележим и друге мере таквог насиља и закључујем, да у опште тај полицијско-шпијунски систем и није потребан за оцену људи који нису учинили никакав криминал.

„А што се тиче пак оне друге групе „сумњивих“ људи — додајем даље — који треба да одговарају пред редовним судовима, по кривичном закону, за њих су потребни стручни полицајци, а не трговци или не знам какви типови. Јер, истину говорећи, за ове „поверенике и агенте полицијске“, потребан је читав нов полицијски апарат, као надзор. За њиховим пореклом, управо, треба трагати и њихов рад контролисати,

докле они потказују друге људе и гоне их! Чујем, да је било чак и неких уцена, јер многи од тих „повереника“ уцењују богатије људе и праве разне смицалице. Онда полиција има пуне руке посла, да уђе у траг прљавим делима својих рођених агената. „Да Бог сачува и саклони шта ови свијет мисли!“ — шторекла наша браћа Црногорци“.

Наводим врло карактеристичне и тачне речи једнога Србина, г. К. Поповића, како ми је сам причао, које је изговорио једноме од шефова у Гуверману, протестујући против тог система са некаквим поверљивим људима.

„И код нас је, — вели г. Поповић — у тој „исквареној“ Србији, како ви кажете, било случајева, да смо узимали хајдука за жандарма, облачили га у жандармско одело и давали му плату, па га затим послали да гони и хвата хајдуке. Али такав човек није никада могао бити кмет ни судија. Сад нам ви показујете други метод“...

Ја даље додајем:

„Зар није то дивна реч? Se non e vero, e ben trovato. Али то је одиста тако. У Београду је много што шта наопако. Зеленаш потказује политичара, а трговац лопова! Па ко се у том хаосу може наћи! Ето, чак се и свештеници између себе кољу и гложе“. Јер „у ствари, праве Србе нико ништа и не пита“.

Затим се критикује Гелинек, који је тада био главна личност у окупираној Србији, а који је и завео тај режим, па се за њега вели, да је глуп и безначајан.

Даље говорим о томе (што такође сведочи о личном, чисто теоријском и платонском карактеру мојих написа), да се и у политици могу применити исте методе, као и у науци, индуктивна и дедуктивна.

„У првој методи иде се од посебног ка општем; из масе познатих чињеница утвр-

ђује се један општи и одређен закључак. У другој методи, иде се од општег ка посебном; од једног општег и утврђеног принципа логичним свођењем и расуђивањем иде се ка жељеној или траженој истини. У данашњој политичкој ситуацији, у Србији, први се метод искључује. Немогуће је сада у Србији посебице испитивати сваки факт, сваку личност, сваку појаву без једне напред одређене идеје, па тек после појединачног испитивања донети један релативан суд, релативну одлуку, која ће зависити од утисака, без једне праве унутарње и логичне везе, већ набацаних у хаотичном реду. Тако чинити, ако се хоће савестан бити, немогуће је, пре свега због тога, што би за то било потребно на детаљне студије утрошити више година и имати на расположењу, као испитиваче, неке особито стручне психологе и политичаре. Такав метод, у осталом, никада се још није примењивао, једноставно, у политици. Друго је то, када се времену и историји остави да кристалишу поједина освештана уверења, или кака владалац, рецимо, поред одређеног и сталног тока државних послова, чини посебне, узгредне студије људи и појава. Све се те акције ипак равнају према једној општој, унапред утврђеној, идеји“.

„Дедуктиван метод је увек најбољи у политици. Човек улази у једну странку, странка долази на владу, владалац се одржава на престолу — све то вођено једном општом, великом идејом, као последица једног већ унапред утврђеног принципа. Не треба уз то заборавити, да дедукција има у себи скривену (или боље рећи претходну) индукцију. То наука тако утврђује. Само, када се каже, да се и до једне дедукције дошло индукцијом, онда се ту мисли, бар овде, у политици, да је реч о појмовима, о апстрактним борбеним чињеницама“.

„Како се ради помоћу дедуктивне методе? У великим, простим, одређеним линијама, као у архитектонској конструкцији класичнога стила“.

У даљем току мојих политичких резоновања, ја се враћам на тешко и мутно стање садашњице, у коме су Аустријанци завели полицијски режим, са свима његовим рђавим и одвратним атрибутима, који тај дух уносе чак и у просвету, у саме школе, па велим: „Ја сам, истина, за латиницу; али њено увођење мора доћи као стварна културна потреба, а не каквом наредбом из полицијског уреда. Шта има полиција посла са просветним проблемима?“

Него да завршим са цитатима. Ово неколико места сам исписао само зато, да се види оно што је главно и што се намерно хтело превидети, ма да су моји противници читали рукописе у целини, ове штампане као и друге, па су из њих могли и сувише јасно разумети битни карактер тих написа. У исто време они потврђују мој навод, који сам изнео још првога дана: да су рукописи већином украдени из мога стана, пошто се тешко може претпоставити, да би један официр тада, па био ма каквих личних погледа, смео држати код себе овакве ствари, јер би га оне могле код претпостављених само компромитовати. Да сам ја радикал, „Самоуправа“ би то износила као пример смелих и правилних погледа и као лепе тежње, у којима се огледа чист хуманизам. Овако, то су за њу, наравно, — непатриотски појмови!..

У мојим белешкама помињу се на више места и извесне личности, о којима се по некад даје психолошка или особена карактеристика, што је било једно чисто стилистичко средство, да створим и сачувам слику о приликама тога времена, о ономе што се мени тада чинило карактеристичним. Тим поводом, сматрам за потребно да изјавим: да је ту много што шта нетачно, написано под моменталном импресијом, после разговора и узајамног вајкања на ово или оно, што се у нашим српским круговима ша-

патом и упаљивом фантазијом говорило. Свет је био тада склон, да свашта надовеже и да у све поверује. Мени је жао, што је нешто од тога изишло на јавност мимо моју вољу. Да сам ја те своје белешке спремио за публикацију сада, после сређеног искуства и доцнијих, тачнијих опажања, много би што шта из тога испало. У осталом, она господа, која су својим одмереним, неки чак и отменим, тоном исправила извесне моје нетачности, показала су, да су заиста имала само коректне односе са тадашњим окупаторским властима. Међутим, оне личности, које су невоспитаним испадима против мене нашле једини пут да себе прикажу у бољој светлости, но што сам ја о њима тада мислио, и чија је нервоза само знак нечисте савести, или пргавог револта на моју добро изражену мисао, показале су, да су моје опсервације биле потпуно тачне и да сам ја имао права. Карактеристично је још и то, да се од њих нико не нађе, да нападне јединог кривца и у моралном и у правном односу према њима, уредништво „Самоуправе“, које је без мога знања и одобрења публиковало моје написе. Или су они претпостављали, да је практичније не улазити у борбу са органом једне веће странке, која увек има непосредне везе с влашћу?...

Морам овде још додати, да је и са правног гледишта то питање одговорности расправљено, ма да је „Самоуправа“, чији је главни уредник један професор права на Универзитету, изгледа, стајала на гледишту, да за публикацију крадних рукописа одговара аутор. Од правника, колико је мени познато, исто је гледиште имао једино познати београдски адвокат, г. Маша Николић. Он ме је, као пунмоћник једне личности, која се спомиње у мојим писмима, тужио за дело увреде и клевете, на основу закона о штампи. Али теорију г. Маше Николића — односно уредништва „Самоуправе“ — о одговорности аутора, коме неко самовољно штампа рукописе, Првостепени Суд није усвојио, већ је, решењем својим бр. 6700/920 ставио под суд, за дело клевете и увреде, одговорног уредника „Самоуправе“, а не мене.

Ето, дакле, на каквим се основима хтела створити једна афера, од које су моји противници очекивали, и публици обећавали, далекосежне последице. Међутим, промашили су своје циљеве. Свакоме стоје на расположењу, у суду, акта истраге, одакле се може јасно видети, како сам без разлога и неправедно био нападнут. Истражна власт је чекала пуних шест месеца, да се против мене покаже ма који основ подозрења, да се утврди ма једна једина претпоставка, на основу које бих ја могао бити оптужен суду. Моји непријатељи имали су довољно времена да пронађу, ако се игде могао наћи, ма и најмањи позитиван доказ против мене. Али се ништа није ни могло наћи, и *Градски суд је, решењем својим од 11-V-920 г. Бр. 525, прекинуо истрагу* нада мном, констатујући у самом решењу, да овде у опште и није било никаквог стварног материјала за суд.

Сада још неколико речи о начину, како се поступило са мном у овој ствари. „Политика“ је дигла на мене бесомучну вику у тежњи, да ме пошто — пото доведе до суда, без искре објективности у својим нападима. Затим, чим је почета истрага, она тежи, да прејудуцира ствар, утичући на Градски Суд, не би ли ме само притворио. Па кад то није успела, јер зато није било никаквог основа, „Политика“ покушава да тероризира сведоке, како не би сведочили истину, у моју корист. Тако, она је у броју 4252, од 3.-XII.-919 г., напала лично прве сведоке, који су из Београда позвани, свакако у намери, да и остале тако застраши. Ову меру некултуре и нискости у српској журналистици није до сада показао ниједан лист. Затим, паралелно са публикацијама у „Самоуправи“, „Политика“ износи поједине реченице из мојих рукописа, дајући им тенденциозно произвољан смисао, те на тај начин гледа, да и публици сугерира своје гледиште. Колико у свему томе има моралности, сваки паметан човек ће лако увидети. У осталом, цела та ружна кампања против мене била је и сувише провидна и протачка, да јамачно

није ни било интелигентног човека, који не би одмах разумео прави мотив и главни њен циљ. — Карактеристично је, како су неки органи јавности покушали, у још несређеним моментима после ослобођења, да у народу, на силу Бога, створе нарочито нерасположење према нама, који смо остали овде за време окупације. Тргујући бестидно на рачун части својих суграђана, они су се надали, измишљеним сензацијама и клеветама против појединаца, добити читалаца, ореол патриотизма, а уз то, згодном приликом, и доста новаца од евентуалних учена имућнијих људи. Али су се при томе љуто опекли. Народ, који је у већини био на дому у најтежим данима рата, брзо их је прозрео и одбацио је ове лажне патриоте, наоружане цинизмом и бестијалном пакошћу, те су ти листови од тога покушаја имали још и штете. А у моралном погледу све те шпекуланте с туђом чашћу интелигентна публика је изједначила са најнижим трговцима белог робља. —

Но и „Самоуправа“ се не држи боље. Она публикује, као што сам раније већ објаснио, по методи „паковања“, моје рукописе, не казујући како је до њих дошла, ма да је свакоме јасно, да је то било сасвим недозвољеним начином. Уз то, „Самоуправа“ је свесна својих недопуштених поступака и колико је некоректно њено држање. Јер баш у време кампање против мене, „Самоуправа“ узима други став кад је, у сличној прилици, био у питању човек који је њој ближи. Реч је о неком документу, који је нађен у једној аустријској архиви и који терети господина Д. Лончаревића, бив. капетана аустро-угарске војске, који је био за време окупације са службом у Гувернману. (Ово износим само ради поређења, без икакве алузије на тога господина, који је, могуће, сасвим неправедно нападнут.) „Самоуправа“ тим поводом, у 292 броју од 10.-XII.-1919 г., у чланку „Аустријске архиве“, препоручује у таквим приликама крајњу опрезност, па чак и према званичним аустријским документима. „Нама се чини“, вели „Самоуправа“ у томе чланку, „да и влада и неки органи јавности

врло лакомислено ту ствар узимљу, и онако радећи, како они раде; могу се починити многе погрешке, многе неправилности, многе штете и појединцима и општој ствари“. Затим мало даље, у истом чланку, наставља: „Аустријске архиве и конфидентске листе треба испитивати и употребити као материјал, али памет, обазривост и државни интерес налаже не веровати одмах и без даљег испитивања шта се тамо нађе“. А на крају: „И онда углед државне власти и интерес, и општи и појединаца, налагали су и налажу у тим стварима смотреност и пажњу“.

Тако у теорији. А у пракси, резултат тих резонаовања за „Самоуправу“ је овај: кад је пријатељ у питању, онда званична документа из архива нису докази, и г. Стојан Протић поставља г. Лончаревића за началника свога министарства, на његову једноставну изјаву да је невин, без икаквог судског решења; а када је реч о противнику, тада су и крадени, скроз приватни рукописи материјал за напад и клеветање и ту се онда одбацују „памет, обазривост и државни интерес“... Ту је чак допуштено чинити и очите криминале, само да се омрзнати противник уништи. Но можда „Самоуправа“ мисли, да је крађа и публикација приватних писама допуштена ствар? Али ти појмови су давно и давно расветљени у правној свести нашег народа. Још у Душановом Законику говори се о неприкосновености приватних писама и написа. Изгледа, међутим, да су правни појмови, који су пре шест векова ушли у српско законодавство, остали непознати редакторима „Самоуправе“, који иначе често и са висине расправљају многа крупна правна питања.—Уосталом, они се много и не паште, хоће ли њихова акција, у приликама, бити заснована на некаквим моралним принципима, јер врло добро знају, из своје раније праксе, да је код нас могуће употребити најсуровија и најмање легална средства, ако треба некога гоњити, па чак и уништити, а да то не повуче за њих никаквих последица. Зато су они толико и безобзирни. А није ништа лакше него дати патриотску ети-

кету неморалном паковању кривица и наћи при том плаћених помагача. Извесни радикалски власници направили су читаву професију од насилног склапања афера, и пре рата и за време самога рата, и овде и у избеглиштву. Наравно, да су увек равнодушни, кад је реч о оптужбама против њих самих. Наш оријенталски демократизам, који се састоји у бомбастим речима, место у делима и стварним односима, створио је један специјални цинизам који, под насмејаном маском, мири најгрубље супротности. Међутим, овакви методи радикалске политике нису за мене нови, те ме много и не изненађују. Већ давно ја сам био начисто, колико културнога смисла има странка коју представља „Самоуправа“, па сам у неким својим чланцима¹⁾, још пре дванаест година, доказивао: да радикална странка, у клици својој, није била права! државна странка и да никада није имала смисла за културни прогрес, у европском значењу речи. Тадашњим својим погледима могу, овом приликом, само додати: да су поступци радикалне странке у садашњости логична последица њеног целокупног развића. —

У својим исказима код истражне власти ја сам констатовао једну карактеристичну ствар. Када је већ почела истрага, уредништво „Самоуправе“ није хтело одмах ставити суду на расположење сав материјал који је имало у рукама, и ако је то Градски Суд тражио, већ је, с времена на време, публиковало одломке мојих рукописа у току саме истраге, хотећи на тај начин утицати на јавност, а преко ње и на суд. Правило је, да је истрага тајна, те према томе, кад је већ била поведена, „Самоуправа“ је имала дужност предати суду сав материјал, којим је располагала. Али се из оваквог држања „Самоуправе“ јасно види, да њој није ни стало до материјалне истине, већ до неких других обзира партизанске мржње и до сасвим других циљева. У опште, „Са-

¹⁾ В. Недељни Преглед (год. I, бр. 4 и 5): Културни смисао једне странке.

моуправа“ је играла, по својој вољи, главну улогу у истрази, али анонимно: она се не појављује ни као тужилац, ни као сведок, већ публикује кад шта хоће од мојих украдених написа и шаље их затим Градском Суду, такође кад то по својој вољи нађе за добро, имајући на тај начин увек иницијативу у својим рукама. Уз то, „Самоуправа“ се не женира да покаже, како је овде по среди и чисто партизанска мржња, јер натпис, под којим су публиковани моји написи, гласи: „У служби непријатељу.“ „Документа о једном штићенику демократском.“ Пре свега тај „непријатељ“, као што смо видели, спасавао је главе радикалским првацима и министрима, и овде, јасно је, није било речи ни о каквој „служби“. Међутим, колико сам ја тобож био демократски „штићеник“, види се по томе, што ни један демократа није уложио никакав протест против насиља што се надмном вршило; што сам ја одмах у почетку новинарске кампање дао прилике своме министру демократи, г. П. Маринковићу, да се резервише у моме питању и да ме лиши оног посебног положаја у оваквим приликама, који сам као чиновник могао и требао имати; и што су, најзад, чиновници демократског Министра полиције, г. Св. Прибићевића, подигли тужбу против мене на начин који ћу мало доцније изнети.

У току саме истраге могли су се јасно запазити ови криминали, учињени у вези са акцијом „Самоуправе“ против мене: 1) *крађа* туђе својине (одговара онај који је украо моје рукописе према § 223 казненог законика); 2) *прикривање* (одговара онај који је крадене рукописе чувао код себе, према § 250 а казн. зак.); 3) *уштаја* (одговара онај који је употребио, то јест, штампао без одобрења туђе рукописе, до којих је дошао нередовним путем, према §§ 229 и 230 казненог законика); 4) *прекршај неповредности* приватних писама (§ 283 казн. законика); 5) *самовласно штампање* туђих написа (т. 5 чл. 39 закона о штампи); 6) *штампање докумената* по кривичном процесу (т. 1 чл. 39 зак. о

штампи), и, напослетку, 7) *фалсификациј*, јер се штампају написи под мојим потписом, и то за време саме истраге, али чија се аутентичност не доказује оригиналним рукописима. Равно седам казних дела учињено, да би се оптужио један невин човек! Ту добри људи, заиста, нису жалили труда!...

Ал' и власти не само да толерирају све ове криминале, него још иду на руку „Самоуправи“, да што лакше постигне своје циљеве.

На темељу тога материјала, што га је на овај начин пружила „Самоуправа“, Управа града Београда подиже кривичну тужбу против мене, и то на основу § 85. казног закона, (казна: смрт или двадесет година робије), ма да је одмах и свакоме била очигледна тенденција уредништва „Самоуправе“ и ма да Управа има аутентичне податке о томе, какве је ко везе имао са властима, те није морала изналазити тобожне конфиленде по приватним и краденим белешкама и рукописима. И како при том поступа? Не имајући у рукама ни један једини доказ против мене, не имајући чак ни *corpus delicti* (моја писма у оригиналу), Управа ме спроводи Градском Суду, који тек доцније моје рукописе приватно набавља, општећи непосредно са редакцијама, које су *полички* нерасположене према мени, и то тек после публикације мојих написа, када су намере тих редакција биле већ искоришћене! Управа покушава да ме лиши чак и слободе на тај начин, што уз тужбу против мене прилаже један број „Самоуправе“, која је публиковала један мој украдени спис!... Не треба бити ни мало правник, па разумети смисао овог поступка. Зашто се Управа Града тако нагло пожурива, кад и тако по члану 10 закона о среским и градским судовима иницијативу за почињање кривичне истраге има Градски Суд, а полицијске власти су тек помоћни органи? Зашто Управа није прво тражила да прочита моје рукописе у целини (оне штампане као и оне нештампане), или бар да додаси једно једино писмо пре но што подигне тужбу, колико да има најобичнију законску

формалност за то? Или их је Управа можда читала још пре публикације? Али ово претпоставити значило би, да се један виши државни орган упушта пристрасно у личну и партизанску борбу, и ако он, као незаинтересована власт, мора стајати високо изнад тога.

Најзад, ја сам могао, на сва питања, која ми је власт стављала, једноставно одговорити: трагајте за лоповима, који пљачкају туђу имаовину и обијају фијоке, да дођу до приватних рукописа, (то је овде ваша преча дужност!), а оставите на миру грађане које гоне, јер нису по политичком укусу радикалских и режимских листова!... Могао сам, у опште, не давати никаквих изјашњења код тако јасног криминала што је учињен према мени. Али сам ипак одговарао, стрпљиво и мирно, да не бих код необавештених људи, који нису злонамерних тежња, оставио ма какву тамну сенку на целој ствари. Међутим, искуснији људи су одмах констатовали: да је главну кампању против мене водио лист, који је у јавности више пута окарактерисан као орган извештајног одсека Министарства Полиције и агент неодговорних чинилаца; да је цела акција била и сувише намештена и да је она вођена по извесним изричним наредбама власника. Из онога што је до сада речено може се наслутити, какви су мотиви овде по среди. Ја ћу само још једном нагласити чудну чињеницу: да они који учине очит криминал према приватној својини код нас могу оптуживати баш оштећенога, и то за злочин који повлачи најтежу казну по нашем законикџу! Заиста, ако је и за Балкан — много јел!...

Размишљајући о начинима оптуживања и клеветања код нас, често ми је падала на ум једна zgodна фраза, коју је неки француски грађанин створио, а која је остала забележена. Да би окарактерисао несигурно време у коме се тада живело — то је било, чини ми се, управо пред револуцију — он је рекао: „Кад би ме оптужили да сам украо

торњеве Богородичине цркве, ја бих најпре побегао!¹⁾ Аналого томе, а гледећи како се и у нашој средини дижу тужбе и стварају процеси, могло би се рећи: како би требало да падне у очајање онај, кога би оптужили, да је Саборну цркву стрпао у џеп! Срећом, код нас до тога још није дошло, јер ми бар имамо судова...

II.

Напоредо са овом кампањом која се водила против мене, за време публикације мојих рукописа у „Самоуправи“, „Политика“ ме је, као што је то чинила и више пута раније, нападала због мога рада са г. Д-р Миланом Огризовићем, хрватским књижевником, и због моје сарадње на „Београдским Новинама“, док је он био уредник њиховог хрватског издања, ма да су готово сви књижевници, који су се тада налазили овде, неки политичари и многе друге угледне личности сарађивале на истим новинама. Пошто се тежило, да се и од тога створи на силу некаква афера, ма у најмањем обиму, и како су се намерно превиђале неке чињенице, док су друге тенденциозно изокретане, то ћу се и на овој ствари задржати у неколико најопштијих потеза, у толико краћих, јер су факта, што ћу навести, Београђанима који су се налазили овде за време окупације и сувише добро позната. Интересантно је, међутим, како „Политика“, увиђајући јамачно да се са оним крађама приватних рукописа не може ништа постићи, покушала целу кампању против мене (под бомбастим натписом „Афера Beogradskih Novina“) засновати на широј основи, како би обухватила више сарадника листа који је једино излазио у Београду за време окупације. Да видимо, дакле, шта је и ту у ствари.

Прво ме је „Политика“ напала, не спомињући директно моје име, у једној алузији, како сам тобож

¹⁾ Si on m' accuserais d'avoir volé les tours de Notre Dame, je commencerais par prendre la fuite.

написао у неком чланку о Народном Позоришту, који је изишао у „Авали“ (илустрованом додатку „Београдских Новина“), да је мој управник, г. М. Грол, пореклом „Немац из Хрватске“. Ова је реченица заиста изишла у томе чланку, али ја њу нисам написао. Њу је уметнуо уредник, г. Ото Хаузер, при корекцији превода, (чланак је био написан на српском), држећи, да је г. Грол из Славоније, из једне немачке породице истог имена, коју је он лично познавао. На мој писмени протест због таквих уметака, који изокрећу смисао написа, г. Хаузер ми се извинио у једном писму од 30.-IX-918 г., где жали што је ово учинио у заблуди, па изрично тврди, да је то његова грешка. „То је био мој својевољан уметак у Вашем чланку“,¹⁾ каже од речи до речи г. Хаузер. Ово писмо, исправка и извина г. Хаузера, познато је, осим неким личностима, и самом г. Гролу, а оно се и сада налази код мене. — Заиста, врло је крупна ствар — једна коректорска и уредникова грешка, да би и од ње требало правити читаво питање!...

„Политика“ ми је затим за грдно зло узела све што је г. Огризовић у друштву са мном радио. Збиља је чудно, да „Политика“ види нечега особито ружнога у мојим јавним пословима са једним хрватским књижевником, који је уз то истакнут позоришан човек, док јој ни мало није сметало то, што су они, који су злоупотребили моје крадене рукописе, до њих дошли (а то је већ опште позната ствар) помоћу једног озлоглашеног аустријског детектива! Биће, да је овакво друштво код мојих непријатеља мало ружнија ствар, но мој јавни рад са једним књижевником. Али „Политика“ мене зато ипак напада, и то као једног од шефова у Народном Позоришту. Можда ништа није тако очито неправедно као то, јер цела моја акција са г. Огризовићем имала је баш за циљ обнову наше позоришне

¹⁾ „Das ist mein eigenmächtiger Eintrag in Ihrem Artikel gewesen“.

уметности, која је била ратом замукла, и материјалну помоћ уметницима, у чему се изврсно успело, као што ћемо доцније видети. Но пре тога неколико речи о самом г. Огризовићу, (који је био, колико се сећам, уредник само фељтона и литерарног дела у *Beogradskim Novinama*), о коме „Политика“ говори као о неком нашем великом „злотвору“ за време окупације, и у опште о моме пословном односу са њим. Далеко сам од тога, да се овде појављујем као неки адвокат г. Огризовића, већ говорим само о ономе што се мене лично тиче.

Г. Огризовића нисам особно познавао до 1916 г., ма да сам га знао по његовим књижевним радовима, нарочито по врло успелој драми *Хасан-агиници*. Но и после нашег познанства, од њега нисам никада тражио, па ни добијао, никакве нарочите личне услуге; али се он сам, једном приликом, из сопствене иницијативе придружио неким мојим пријатељима, који су ишли у Гувернман, да даду гаранције за мене, када је у септембру 1916 г. требало да будем понова интерниран и када ме је г. мајор Кватерник (сада пуковник у нашој војсци) пустио на њихову интервенцију. Познато ми је, међутим, да је заузимањем г. Огризовића, а некад и на моју молбу, доста њих било заштићено од евентуалних непријатности тих необично променљивих дана, и да су неки били чак спасени интернирања, као што је то, на пример, био случај са г. проф. Др. Јованом Максимовићим. Знам исто тако, да је г. Огризовић неким српским фамилијама, са којим је његова породица била у пријатељству, чинио услуге у погледу снабдевања намирница, што је у то доба представљало најглавнији проблем живота. Не улазим у интимне мотиве таквог његовог понашања, нити оцењујем карактер његове искренности и какве било ближе намере, (зашта немам ни права, ни могућности), већ се ограничавам само на суво набрајање проверених факата. Није ми познато, да је коме учинио некакво зло. Зна ли ко какве позитивне чињенице, које сведоче о противном,

требало би, да их отворено и непристрасно изнесе. Ако је г. Огризовић био заиста раније велики и опасан франковац, као што многи тврде, онда је, мислим, каваљерски признати, да је један такав човек, у то доба, када је био у некој моћи, чинио Србима услуге, а не зла... У осталом, колико је мени познато, г. Огризовић је своје клеветнике позвао и јавно, да га оптуже суду, ако имају што у ствари против њега, али то до сада, мислим, није нико учинио.

Као што сам рекао, од г. Огризовића нисам тражио никакве личне користи, али сам ипак зато, кад год сам могао, искоришћавао његову готовост, да у приликама посредује са Загребом. Осим многих пошиљака, које су тим путем добијане из Швајцарске, једном приликом, помоћу г. Огризовића, испослали смо у Загреб, анонимно преко поште, масу података и објашњења бугарских зверстава у окупираним крајевима, које је прикупио један наш публицист, одличан познавалац српско-бугарских односа. Ти подаци су послати г. Хрвоју, посланику Хрватског Сабора, који је интерпелисао владу у том питању, тражећи интервенцију у корист Срба, а исти материјал је затим достављен Југословенском Клубу у Бечу, који је у парламенту такође предузимао извесну акцију у корист Срба. Испослати преко границе, у то доба, такве ствари, значило је за нас Србе вршити један користан посао. Истим путем, преко г. Огризовића, г. Никола Јовановић — Американац послао је „Хрватској Њиви“ чланак „Ко су Македонци“ (Бр. 32, од септембра 1917 г.), а у коме се брани наша ствар на супрот бугарској тези, и то у времену, када су Бугари највише радили преко штампе за Македонско питање.

Посредовањем г. Огризовића, ми из Београда ступили смо у везу са хрватским књижевницима. Тако је изишао мој есеј у „Савременику“, (органу Друштва хрватских књижевника) — »Новија српска књижевност“, који је затим прештампан и у фељтону „Београдских Новина“. У издању Модерне Би-

блиотеке појавио се тада роман г. Боре Станковића, „Нечиста крв“, са предговором г. Д-р Огризовића, а доцније, у издању Друштва Хрватских Књижевника, песме г. Симе Пандуровића, „Оковани слогови“, са мојим предговором, од којих су издања аутори добили уобичајене хонораре. Под мојим потписом могли су се затим читати ови фељтони у „Београдским Новинама“: *Јован Св. Појовић, О Кошћани, Хасанагиница*, и још неке ствари, махом у вези са оснивањем *Доброћворног Позоришта*, као опширнија реклама и коментар даваних представа. Како ово позориште представља један од значајних момента у нашем животу под окупацијом, и како је баш ту био главни део мога рада са г. Огризовићем, то ћу о њему и говорити мало опширније.

Одмах по своме доласку у Београд, г. Огризовић се интересовао за наш театр, па је покушао нешто код власти око одобрења за давање представа, ма у најскромнијем обиму, али у томе није могао успети. Тек у јануару 1918. г., добију ћаци — дилетанти одобрење, да даду две вечери у добротворне сврхе. Успех је био необично велики, и најбољи део грађанства је симпатично предусрео ове представе. На молбу дилетаната, ја сам се бринуо око режије даваних комада. Доцније су ћаци продужили рад у своме позоришту, које су одржали до данашњих дана.

Тада г. Огризовић покуша са нашим глумцима из Народног Позоришта. И поред свих тешкоћа, које су се појавиле код власти, он ипак успе да добије одобрење. Прве представе *Кир Јање* и *Циганина* дао је г. Огризовић сам са глумцима, који су га необично лепо дочекали, а ја сам слабијим здрављем био спречен, да одмах узмем учешћа у њима. Ипак сам, на двема последњим представама *Кир Јање*, држао ученицима средњих школа предавање: о животу и делима Јована Ст. Поповића.

Кад се на овај начин ствар некако добро кренула, ми и формално организујемо управу *Доброћворног Позоришта* тако, да ја узмем на себе бригу

око чисто артистичке управе, а г. Огризовић се прими старања око финансијске стране и спољних послова код власти, што од нас нико други не би ни могао успешно радити. Ја сам у посао одмах унео систем и искуство мога ранијег позоришног рада, те су представе ишле одлично, у толико боље, што у припремању појединих комада нисмо били везани фиксираним данима, већ су представе заказиване онда, када су биле потпуно спремљене. У Београду смо дали репертоар од седам комада у неких тридесет представа, и то овим редом: *Кир Јања*, *Циганин*, *Код белог коња*, *Кошћана*, *Часи*, *Ивкова слава* и *Хасанагиница*, поглавито дела из националног репертоара. Затим је у лето г. Огризовић гостовао са глумцима у Ваљеву и Крагујевцу — ја сам због лечења, услед болести, изостао са ове турнеје — давши исти репертоар, који и у Београду.

Резултат добротворних представа био је сјајан. Чула се српска реч на сцени; манифестовала се српска култура на један отмен и достојан начин. У времену, када су и школе почеле радити, позориште је било за нашу омладину нешто несравњено више но обична забава и разонођење; онда, када је брига за хлебну карту стала већ и у деци стварати окорелу душу, која се храни само очајањем, уметност јој је могла пружити колико толико накнаде за оне патње; у данима када су се видели уврстани редови грађанства само пред реонима и биоскопима, позориште је значило у нашем тадашњем животу једину светлу тачку за све слојеве, без обзира на материјално стање и положај. И заиста, у тако лепој светлости видели су тада *Доброћворно Позориште* и највиши кругови нашега друштва, као год и маса, увек дупке пунећи сваку од наших представа, које су даване уз врло приступачну цену, а за ђаке још и са нарочитим попустом. Чудновато је, међутим, како они, што радо чепркају по прошлости, пажљиво обилазе сада око ове, најглавније тачке у моме раду, и ако она највише пада у очи. За мене је, наравно, било много лакше и пробитач-

није, да сам се тада, као многи и многи, повукао и скрстио руке, не жртвујући од себе ништа и не ризикујући ништа, па да нисам никада дао ни свога потписа на коме фељтону „Београдских Новина“, а у исто време одбијајући равнодушно и оне који су се, често у очајању, обраћали сваки час за ма какву помоћ. Уз то ћу узгред напоменути, да је тада највећи део ризика био на мени, јер да представе нису успеле, ја бих понео сву моралну одговорност. А колико су ове представе имале добрих последица и за доцније време, најбоље сам се уверио прошле сезоне, када сам, водећи привремено сам управу, радио на обнови Народног Позоришта, зашта ми је корисно послужила у неколико већ прикупљена трупa и припремљен технички материјал, као год и позорница, на којој смо раније доста радили. Благодаревши донекле томе, и успео сам, за релативно кратко време, да средим администрацију, израдим буџет и решим сва најпрешнија питања, и да онда позориште, у коме су владали дисциплина и ред, предам старој управи. —

Па и на страни, наше представе биле су запажене и симпатично поздрављене. Надлежни, који су показивали дужно интересовање за Народно Позориште, обраћали су такође пажњу и на овај мој рад и видели су у њему само благотворан посао. Кад оне ружне новинарске нападе против мене не би инспирисала једино нека стална и неутољива пакост, уредништво „Политике“ имало би могућности да добије ближа обавештења о моме раду са г. Огризовићем тамо, где су се налазили позванији да даду суд о мени, него ли што су они, чијој сам простачкој мржњи и нелегалној амбицији увек стајао на путу. Мој управник, г. Милан Грол, који је, (тада у Швајцарској), имао хладнији и објективнији поглед на ствари, захваљивао ми је више пута на мојој акцији, препоручујући ми да истрајем у томе раду са г. Огризовићем, а да се не осврћем на људе искључивих и кратковидих погледа, јер се не сме све гледати са стране узане и плитко сентименталне, пошто живот тече и гази мале разлоге.

Но нису били велики само морални успеси добротворних представа — које је мој шеф нарочито ценио — већ још већи материјални. Целокупни обрт на благајни за непуних шест месеца, колико је позориште радило, био је око 140.000 круна. Осим глумаца, на позорници је био запослен и сав технички персонал нашег позоришта, што се налазио у Београду. Глумци и режија однели су око 81.000 круна, а у добротворне сврхе дато је 57.000 круна. Што су представе давале за хумане циљеве, то није био само услов за добијање одобрења од стране власти, но још више стварна потреба, да се помогне онима, који су тада имали најмање могућности, да уравнотеже своје приходе. На који је начин та подела учињена одмах ћемо видети.

Пре свега се овде намеће питање: како су тада живели људи од уметности и књиге? Они, као и позоришни људи, као у осталом и сви остали чиновници, кубурили су материјално, и поред све помоћи коју су добијали из Швајцарске; да и не говорим о новинарима и књижевницима, који нису добијали никакве потпоре са стране, јер нису били државни службеници. Али није био само материјални разлог главни мотив, што је требало да крене глумце на ову акцију, нити само то, да се оживи Скадарлија, о чему је ту скоро неки ратни хроничар, у једном листу, згодно писао. Морални и опште душевни разлог био је још јачи, да се уметници не оставе стално у једној плесњивој атмосфери, која је била кроз нездрава и која је некад доводила чак до проблематичних пријатељстава и родбинских веза за аустријским детективима. Било је неминовно нужно доћи до једног активног живота, у коме би се колико-толико живело правим уметничким животом, који окрепљава и диже човека. Овај здрави смисао видели су јамачно и сви озбиљнији глумци, те је свакако то и био разлог, што је један стари глумац, још много пре почетка рада, поздравио г. Огризовића добродошлицом, наглашујући да је он „крв наше крви“; што се један други стари уметник,

док ја још нисам формално ни почео да радим с њима, пожurio, да преко мене моли г. Огризовића за активно учешће, жалећи што не учествује још у првој представи, и што су се, осим уобичајених здравица и нежнијих излива симпатија, као према тати, многи глумци најискреније захваљивали г. Огризовићу, јер им је дао могућности, да материјално побољшају положај својих породица. И заиста, у то доба, када се целокупан живот сводио на највулгарнији изражај онога навек понављаног: „бити ил' не бити“, — није била мала ствар везати побољшање материјалног стања још и за један прави уметнички живот. Но осим поменутих материјалних и моралних користи од даваних представа, помоћу *Доброћворног Позоришта* се успело, да се сачува велики део имовине Народног Позоришта, нарочито у декорима, која би иначе извесно била растурена и уништена, а која сада представља огромну вредност. Обнова Народног Позоришта без тих добротворних представа била би несумњиво много доцнија и тежа. —

Да видимо сад нешто детаља из општег биланса. Док сам ја за целокупни управни и режијски рад са дилетантским представама и са представама *Доброћворног Позоришта*, заједно са хонораром за предавања ђацима, добио 2000 круна, дотле су други, на пример, имали овакве приходе: г. Илија Станојевић, Чича, (за игру и режију) 6950 кр., а са тантијемом за „Ивкову славу“ хонорар се попео на 10.000 круна; г. Сава Тодоровић, са госпођом и г-цом Ћерком, 6.700 кр.; г. Н. Гошић 3.200 кр.; г. М. Гавриловић (за игру у представама „Част“ и „Хасанагиница“) 3.200 кр.; г. Р. Павловић са госпођом 3.300 круна, и т. д. Најмањи хонорар је био (ту сам рачунао и хонораре од турнеје) 1450 круна, и то од сасвим епизодних рола или за врло мали број представа. Уз то се гледало, при подели рола, да се чланови, оптерећенији породицом, запосле и онда, када баш и није постојала никаква уметничка потреба, већ више с тога, да се добије неки хонорар.

Они пак, који нису могли бити запослени (на пример, гђа Тодисићка, гђа Гргурова, или неки путујући глумци), добијали су помоћ од чистог прихода.

У добротворне сврхе чист приход је подељен: Београдској Општини за сиротињу; школској деци; Одбору госпођа за српске инвалиде; Авилу у Крагујевцу, а највише осиромашеној интелигенцији, т. ј. књижевницима, уметницима, сиромашнијим чиновницима и њиховим породицама, онима који су тада заиста били у најгорем положају. Помоћ је издавана у суми од 100 до 300 круна. Ретко која новинарска породица да је при том заборављена. На пример, међу првима који су добили потпору били су: г. г. Никола Марковић, садашњи одговорни уредник „Самоуправе“, Јован Несторовић, бивши уредник „Самоуправе“ породица пок. Стеве Стојковића, сарадника „Политике“, породица г. Дише Стефановића, садашњег члана редакције „Политике“, породица г. Бране Цветковића, сарадника „Епохе“, г. Павле Карарадовановић, г-ђа Лујза Савић, г-ђа Љубица Савић, г-ђа Наталија Домановић, г. Тоша Андрејевић, г. Мих. Сретеновић, и маса других личности и породица, око две стотине на броју, који су били увек позивани преко *Beogradskih Novina*¹⁾. Сумњам да је ико пријављен, а да није добио ма колику потпору.

¹⁾ И нису служиле *Beogradske Novine*, тада једини лист у окупационој Србији, само као веза између оних који су остали и оних који су избегли, или пружале могућности за рад у добротворним подuzeћима, као што је случај о коме сада говоримо. Оне су по некад доносиле и извесне политичке чланке, или из области друштвеног живота, које су писали људи разних политичких погледа (па и сами радикали), износећи у њима чисто *своје* идеје. Тада су новине служиле њима, да они, јединим начином који је тада био могућ, популаришу своје погледе, не служећи властима ни у ком погледу, већ на против, користећи се гостопримством у листу за чисто своје сврхе. Реч је наравно о оним написима који нису, ни у ком погледу, вређали српска осећања и идеју наше независности. Што често српско схватање није индентично са радикалским интересом, из тога никако не истиче право, да се људи нерадикалских појмова нападају као непатриоте, што се обично чини. Очигледно је, да

Чуо сам, међутим, да се многи Београђани, којима су ове ствари познате, чуде, како је то могуће, да међу онима, који су добијали помоћ од мене, има чак и таквих, који ме сада грде и клеветају. Али то мене ни мало не зачуђава. Ми не бисмо били довољно ни људи ни Срби, ако по некад не заборавимо обзире моралности и доброг васпитања, и ако не вређамо оне, од којих смо некада тражили и добијали какве помоћи...

Најзад, хтео бих још додирнути један проблем, дубоког психолошког смисла, који има непосредне везе са радом и животом оних умних радника, који су се налазили овде за време окупације, а чији је положај био управо најтежи. Морална страна тога питања не сме се нипошто онако једнострано и грубо третирати, како се то, на жалост, код нас често чини.

На једном месту, у своме знаменитом делу *De profundis*, Оскар Вајлд вели: *„Уметнику је израз највиши и једини начин живота. Ми живимо од исказаног.“* И заиста, у томе лежи велика истина и прави смисао живота код једног вишег човека. Не живи само од дневног obroка који поједе и попије онај, чија је природа изаткана од уметничких нити; од тога, можда, најмање. Он живи од онога што каже, створи, напише. „С оне стране тамничког зида,“ говори даље Оскар Вајлд, „стоје нека јадна, црна, чађава дрвета, која таман сада терају пупољке, чисто вриштаво зелене. Знам врло добро шта се дешава с њима. Налазе израз.“ И као што нико не може ускратити, да се тај пупољак не расцвета, да у природи живи организми не сазру, тако је исто бесмислено тражити од књижевника, или уметника, да угуши у себи душу, да одсече себи руку, или да

је најпоузданији критеријум за оцену моралности нечије акције — материјална корист и у опште материјалистичке побуде. Али се на том терену код нас дискусије ретко када воде, а готово никад лојално.

ишчупа свој језик. Или самоубиство треба претпоставити једном могућем и потребном животу? Мислим, да ту одговор није тежак. — Г. Бора Станковић је сасвим добро учинио, када је Књижевничком Удружењу поставио питање: ди ли је требало да он, за време живота у ропству, не ради свој посао? Он, свакако, није истакао проблем прецизирано, онако фино психолошки, као што га видимо код Вајлда, али је инстинктивно осетио његов дубок смисао. И г. Станковић је у праву. Само у крајној пристрасности, или не схваћајући довољно јасно смисао тога питања, могао би се негирати његов душевни живот, на који он има права исто онако, као и сваки обичан човек на ваздух и слободу..

III.

Врло је неотмено износити јавно свој бол, продајући га другима за изразе пролазних симпатија или чак сажалења; још теже је говорити гласно о својим добротинствима, као да се, у лажној скромности, очекује признање оних, које је судбина већ довољно увредила тиме, што их је принудила, да из туђе руке приме ма какву помоћ. И заиста, да је до мене стајало, не бих никада проговорио ни речи о ономе, што су прошле стране исказале; не бих говорио о томе да сам и ја имао један једини моменат патње онда, када су толике хиљаде других безгласно трпеле, нити бих се из далека дотакао мога учешћа у потпори невољних тада, када су толики примери дискретног пожртвовања и самилости прошли непознати и невидени, у данима великих патња и још већих самоодрицања. Али када су ме напали они који су у политичкој заслепљености заборавили основни закон морала: поштовати човека у човеку, и када су се бацили блатом на мене они, који су у вулгарној, личној мржњи одбацили све друштвене обзире доброг васпитања и пристојности, — онда сам и ја био принуђен да проговорим. Моји непријатељи, поред

осталого, пребацивали су ми, што ћутим и не одговарам на њихове нападе; моји пријатељи, који су ми изјављивали осећања својих симпатија у моме непријатном случају (из Београда, као и неки из унутрашњости), саветовали су ме, да не пољемисhem против тих прљавих и бестијалних испада на мене. Ипак сам, непрестано безобзирно изазиван, био принуђен да узмем реч, говорећи о своме раду и животу у ропству, што су ми раније, више свега, естетички обзири забрањивали, јер је пристojније и лакше све друго рећи, него ли себе приказивати у лепој светлости. Најзад, у јавном животу у опште, а нарочито у политичком, не може се акцептирати племенити песимизам Алфреда де Винџа, по коме: „Само је ћутање велико; све остало је слабост“.

У нашој средини, где је отменост порок, а разметљивост врлина, и где је цинизам једино заједничко што има наш интелектуалац и наш примитивац, тешко је пољемисати и водити ма какву јавну акцију, по готову сада, кад се само напада, свако, од реда, без икакве логике и морала. Напада се и онај који је под окупацијом био председник општине, и онај који је тада вршио ма какву функцију, и који се ма у чему истицао, као да свака акција, у то доба, није представљала жртву за онога што је предузима, и као да од тога увек није сваки други, и цело грађанство видело више користи, него ли онај који се одважио, да тада ради ма шта од јавних послова. И место признања долазе, ето, клевете! Међутим, сваки интелигентнији Србин знао је врло добро, да је тако звао „исправно држање“ (повученост) за време окупације била само формула, под којом су се скривали најситнији егоизам и неосетљивост. Истакнутији људи, који су најпре били позвани да помажу нашим грађанима, и по своме положају (као министри или иначе познатије особе) и по својим личним везама, повлачили су се често што више могу, (а неки да би потајно трговали и новаца зарађивали), не интересујући се ни мало шта ће бити с другима. То је све познато, па ипак

они, којима је до сада било мало патња и несрећа, траже увек нове и нове жртве. Кад се противник мрзи, код нас се обично захтева ништа мање него — његова глава! Па је ли онда чудо што се деси, да какав незаинтересован гледалац карактерише сурови начин те наше борбе као балкански манир? А израз је по некад још и благ, јер тај начин често није ни балкански, већ се претвара у један чисто варварски...

Овај крвави рат је чудно изменио психологију људи. Кора културе је скинута, а појавио се наг егоизам у најбруталнијем своме изражају. Сурови инстинкти људске природе одбацили су све обзире, макар и лажне, друштвености и хуманизма. Свако гледа само да себи нешто приграби, бојећи се при том, да неко случајно испред њега не истрчи. Пакост и суревњивост су замениле алтруистичка осећања, па се злоби и ономе који из рата није изнео ништа друго до голу главу. Појединац се труди да на другог набаца што више прљавштине, у нади да ће тиме скрити сопствену мизерију, а и не види, кад плује у вис, да тиме упрља и своје лице. Мрак је пао људима на очи, а читаво друштво се узалуд копрца у тој нездравој атмосфери, пуној загушљивих испарења, тонући све више у плесниви гليب мржње. Ако би се ко подигао изнад те лудачке оргије, сви теже, да га одмах свуку себи, у благо. Као да се и код најинтелигентнијег света општи дух данашњег времена може поредити само са основном карактеристиком Мефистофелове природе, која ужива (по речима једног знаменитог професора) једино у ономе што је просто и вулгарно...

Још неколико речи о моме случају. Недељама и месецима, ја сам пустио моје противнике да ме бесомучно нападају и дао сам им довољно времена, да ма шта стварно докажу против мене. Па шта се, на крају, из свега могло видети? Да сам увек тежио, хуманим поступцима, да се олакша беда рата, а да нисам никада мислио само на себе и свој лични

живот. Док је већина наше интелигенције, која се налазила у Србији, била запослена по разним аустријским канцеларијама и надлештвима, олакшавајући на тај начин себи живот, дотле се ја никад нисам примао никакве службе, желећи да своје амбиције заштитим од могућих потвора пакосних људи, а радио сам слободно и јавно оно, што суми савест и убеђење налагали. И ако сам ја од вајкада имао концепције, које се нису слагале са радикалским погледима и методама у политици, опет сам за време окупације осетио много више терете рата, и у материјалном погледу и у питању честих трзавица од стране власти, но многе разметљиве патриоте, чија се улога навек састојала једино у томе, да нештедице расипљу ватрене речи и јефтине фразе, наравно тамо где их то ништа није стајало. Код многих се иза тог професионалног патриотизма крије или некаква непоштена трговина, или ма каква недопуштена радња. За време окупације створен је био у нас и један нарочити тип шпекуланта — оптимисте, чије је држање мирно грађанство некад осећало врло тешко на својој кожи. Та је појава од значаја, те ћу је приказати једним јасним и честим примером. Неко, рецимо, коме је стало до ма какве материјалне користи, макар да никад у животу није имао везе са трговином (ту је било чак и високих чиновника), добија концесију потплаћивањем, или ма каквим нередовним (у ствари највише употребљаваним) путем, на своје име, или још чешће на туђе, па отпочне, махом тајно, свој посао. Или тај има ма какве несолидне везе са властима, које би хтео да прикрије. Али одмах, бојећи се да се међу Србима не сазна шта он ради и како, и да би некако забашурио своје послове, стане се у српском друштву, као по неком нагону, упадљиво истицати својим оптимизмом (оптимизам је тада био синоним патриотизма!), нападати централне силе и сваким даном задобијати, у интимном кругу, по једну велику војничку победу. Како је онда ширење узбудљивих гласова повлачило строге казне, то је последица тих патриотских излива оби-

чно била: интернирање мирних грађана, или разна друга малтретирања. Највише је, разуме се, страдао онај, који није ни крив ни дужан, који је и сувише био заузет собом, бригом око породице и општом бедом свога положаја, те није био у стању да задовољно ћерета, као сити људи, нити да ма шта види у ружичастој светлости. Наравно, да је онај, који је био узроком туђих недаћа, сам био заштићен добрим везама са властима (а нарочито ако је, посредно или непосредно, трговао с њима несолидним начином), а и код извесних Срба је уживао, услед свог патриотског оптимизма, заслужно место (по готову, ако је још означавао непатриотама оне који нису били његових погледа) — и онда је све у реду... Ето, откуда мој револт против несолидних елемената, који су се тада истицали и били у некаквим везама са властима. Није реч о томе (као што неки хоће тенденциозно да подвуку), да ли су радикали добро стајали, а моји пријатељи зло, те да би у мојим изразима и мислима лични моменат играо какву улогу (моја увек материјална незаинтересованост је довољан доказ против тога); већ је реч у опште о тешкој атмосфери, у којој је цело грађанство патило од тога неприродног односа, и у којој је многа хумана акција била онемогућена. Међутим види се, да се данас слична игра понавља. И сад они који су остали овде, а којима савест ма у ком погледу није мирна, удружују се са многима који су дошли, а који такође гледају да затру неке своје трагове, чија би испитивања, можда, довела до открића многих грехова и злочина; па се сви заједнички труде, да поштенom свету лармом заглуу уши. Они пак, који симпатишу нападнутим жртвама, у чију су невиност убеђени, обично ћуте, јер је љубав пасивна, док је у јавном животу само мржња активна. Исто тако, дрски нападачи рачунају и са слабошћу многих, који су позвани да говоре, али који нерадо улазе у борбу са безобзирним људима, ма колико да су у питању правда и истина. И тако се код нас стварају афере

по оном старом, а никад не овешталом, правилу: оптужују, да не буду оптужени!...

При томе, у ниској мржњи, као што је то био случај са мојим противницима, они заборављају: једни, да је очит криминал удружити се са аустријским детективом, који је украо туђу ствар, па на основу тога оптуживати једног српског грађанина; а други, да помагање кампање, која је никла из те краје и даљег паковања, није ништа друго, него одвратно јатаковање у једном неморалном подузећу. Али се код нас нема смисла чак ни за такво грубо разликовање, када је противник, нарочито политички, у питању. Они резонују: не треба се ничега устручавати, само да се онемогуће они људи, који би имали највише права да даду непристрасан суд о крајњим резултатима рада наших власника и о целокупном билансу њихове ратне политике, о томе, дакле, о чему они немају интереса озбиљно да говоре, ван речника најопштијих фраза. Што се пак тиче оних новинара, који са чисто политичким стварима немају никакве везе (ван најобичније службе свакоме који плати), о њима већ постоји одређен суд код свега грађанства. Била је одвећ провидна тенденција бесомучне кампање против мене, кад је баш њима самима врло добро познато, да ја нисам имао нити какве службе код окупаторских власти, нити ма какве концесије, док се ћутало о многим стварима за време рата, које су и сувише боле очи, и овде и на страни. Као да је требало само мене уклонити, па би у нас ствари биле у најбољем реду! Запенушено лармајући против мене, они су постављали већ и комични; а у томе су се све више откривали прави, прљави мотиви њихове акције. Пошто је гувернманска архива прегледана и уништена или склоњена (како се говори) у толико у колико се тичала радикала и режимских људи, и пошто у њој нису нашли апсолутно ничега за своје противнике, онда су ударили у обијање туђих фијока и крађу приватних рукописа. Смрад од таквих прљавих поступака осећа се до неба, па ипак је било људи

који су то толерирали, макар само и својом пасивношћу. Ја се не чудим малим људима, кад иду уз струју, покренуту озго у злој намери; то су махом ситни карактери, који су се као беамтери код аустријских команда за време окупације услужно савијали пред својим шефовима, као што и сада чине пред старијим; они нису ни морални ни неморални, они су аморални, јер немају у опште осећања за морална разликовања. Њих за то не треба ни осуђивати. Али треба осудити истакнутије личности које су биле овде у доба окупације, нарочито оне које су биле ма у каквим стварним везама са окупаторском влашћу, ако пристају уз режим, када он гони баш невине, а зарад неких својих ситних користи, или да би од себе одклонили ону луду струју против свију који су остали, а која је још од почетка узела један неприродан ток. Јер неки од тих који су били у службеним везама са Аустријанцима дошли су у данашњем режиму до министарских положаја. Они знају боље него ико, какве се све шпекулације праве помоћу прогона по § 85 каз. закона (злочин издаје), који треба да веже руке свима што увиђају, да је рђава политика, што је радикали воде у данашњем режиму. Морамо напоменути да се у томе прогањању заиста нешто и успело, али наопако: радикалима су пришли они који су били ма за шта криви и који су се тако спасли заслужене казне. Али сви поштенији и напреднији људи гнушају се ове тактике у политичкој борби, која сваким даном све више одбија од Београда културније елементе у нашој држави. Одиста, врло је рђав пут којим су пошли наши власници. —

Па ипак, мислим, да је ово стање прелазно, да ће оно проћи, док се само у држави и у приватном животу не уравнотеже односи, који су дугим ратом сасвим изишли из нормалног колосека. Ја и раније нисам био песимист, што се тиче нашег културног и политичког живота у будућности. Веровао сам, да ће овај рат, као и све велике кризе

и потреси, утицати отрезнујући на многе духове, који су били занесени разним предрасудама, или сентименталним илузијама, па сам писао, још у лето 1918 год., једном врло интелигентном господину у Швајцарској како верујем: да ће доцније, када се сврши рат, у обновљеној Србији настати трезвенији живот, са једним културним реализмом. Он није био мога мишљења, па ми је одговорио: „Песимизму нема места за далеку будућност, али има разлога забринуте се за прво доба исцелења, са једном интелигенцијом која је или индиферентна, или мало свесна, или отрована партизанством.“ Тај господин је даље прорицао: да ће се у почетку највише чути они, који буду разрили груди гомили, који буду имали „најиздржљивија плућа и најгрлатији глас“... И он је, на жалост, имао права. Што се мене лично тиче, признајем, да се у таквој средини не умет особито снаћи, јер се у борби нисам никада служио физичким средствима, већ су ми увек једина оруђа била: логика и убеђење. Зато ћу и даље пустити своје противнике да лармају, колико им то издржљива плућа допуштају и друге прилике дозвољавају. Али сам ипак уверен, да ће вика оних који у опште, по моралним законима, и немају права да говоре, ускоро замукнути, и да ће се тада чути права реч Истине. Да бих њој ма колико послужио, ја сам и написао ове стране. Ако оне, поред личног момента, буду обратиле на себе пажњу онога који се интересује историјом нашега културнога и политичког живота, нарочито за време рата, онда сам свој задатак у толико потпуније извршио.

У Београду, јуна 1920 г.

НОВА ОТКРИЋА.

Пошто сам већ завршио своју броширу и таман био намеран дати је у штампу, појавише се наједаред нове публикације мојих ствари, које су дошле баш у згодан час. После полугодишње паузе, „Самоуправа“ (почев од 9 јула ове године) и радикалски лист „Трибуна“ (почев од 26 јуна) штампали су и остатак мојих украдених рукописа, што су их имали и пре у рукама, али које „Самоуправа“ није хтела раније публиковати, да не би демантовала своју истакнуту тезу, „у служби непријатељу“ (она је и иначе судском одлуком у моју корист постала беспредметна), нити открила потпуно прави карактер мојих написа и интимне мотиве своје акције против мене. „Трибуна“ је штампала одломке из мога дневника и мојих бележака, које сам водио за време окупације у литерарној, фељтонистичкој форми, а „Самоуправа“ једну краћу студију о странкама и политичком животу у Србији за последњих неколико деценија. Овај други чланак је скица увода за збирку портрета појединих политичких личности, коју сам већ раније припремао (под натписом „Српске главе“), а коју ћу такође ускоро издати.

У сваком случају морам бити захвалан поменим редакцијама за услугу, учињену ми несвесно тим публикацијама, које су сада потврдиле све оно што сам ја и раније говорио: о моме држању за време окупације и о узроцима радикалске мржње према мени. Из њих су могли видети они што су покушали ушуњати се у мој лични живот, као подмукле уходе мојих мисли, да се нигде, апсолутно ни на једном једином месту, и не спомиње могућност престанка егзистенције Србије, и да ту нема ни трага о каквом дефетистичком¹⁾ схватању или

¹⁾ Код нас се тај израз често употребљује сасвим погрешно. „Дефетизам“ је акција, која тежи да улије неповерење у успех и у општи рад државне управе, а нарочито

осећању. И то је све писано у времену, када су ти који ме сада оптужују и њихове газде, с лажним оптимизмом и патриотизмом на уснама, у души били помирени са нашом пропашћу, па су се једино били бацили на тековину новца, ма којим путем, како би омогућили себи угодан живот, ако се не буду више враћали у поробљену Србију.

Из тих рукописа се јасно види, како су ме раније моји противници злонамерно оптуживали, свесни да криво чине, пошто и ови накнадно штампани списи јасно показују, да ја никакве нарочите везе нисам имао са окупаторским властима, што се не може тврдити за истакнутије радикале, који су се тада налазили у Србији. Наравно, не бих могао јамчити за сваки пасус, како је штампан, да је аутентичан, пре но што бих имао рукописе у рукама (раније неисправности при публикацији мојих написа у тенденциозној редакцији диктовале би строгу опрезност), али, у главном, ја могу и сада мирне савести потписати све оне мисли и опаске, које су тамо изнесене. Мој политички чланак у „Самоуправи“ (чији је садржај околина главног уредника „Самоуправе“ препричавала по вароши још у новембру прошле године) садржи, поред многих тачних идеја, дубљу критику радикалске политике; тај смисао написа у исто време објашњава и мржњу уредништва према политичком противнику, коме у толико више треба напаковати и напакостити у колико он располаже јачим аргументима и потпунијим системом у критиковању једне рђаве политике. Позната је давно, и већ овештала, тактика радикала у борби против својих противника, по којој је сваки онај, који не мисли радикалски, обичан издајник. Само што монопол патриотизма и политичких мишљења

код војске за време ратних операција. Тај се појам, међутим, не може никако пренети и на политичка мишљења, јер би иначе значило, да нико у опште и не сме ништа мислити. Треба, дакле, одвојити политичко схватање од тенденциозне агитације међу војницима, што се код нас по некад злонамерно брка.

(па ма ко да себи присвоји то уображено право) не може остати и сада, у ери општег отрезнавања, после крвавих и страховитих ратова...

У каквој ме пак светлости приказују публиковани рукописи у „Трибуни“ (које је опет један полицијски чиновник још пре четири месеца носио у џепу и показивао појединцима у вароши) најбоље сведочи то: што су многи који су пратили ове ствари, чак и неки новинари, држали, да сам оне „утиске из Београда“ писао за поједине бројеве листа, како су их и штампали, као неку врсту одговора на раније нападе против мене, чудећи се само да ја, у опште, сарађујем на „Трибуни“. Мени је жао што су штампарске околности такве, те не могу произвољно проширити своју броширу, иначе бих све ове написе штампао овде у целини. Но то ћу свакако учинити касније, згодном приликом, када будем средιο све своје забелешке из тога доба, па ће се онда из њих моћи дати једна округлија целина. —

Многи се, без сумње, питају: па откуда те публикације сада, после окончања мога случаја на штету мојих противника? Свакако, ту има више узрока, а сви не могу бити познати. Пре свега, пошто је дата повећа сума за украдене рукописе, то их је требало и финансијски искористити, по готову сада када су те редакције доста сиромашне писменијим и интелигентнијим саставима у опште. Затим требало је, може бити, код наивног света, покварити ефекат судске одлуке у моју корист. Што је случајно постигнуто баш обрнуто, томе је, поред осталог, јамачно крива и пргавост и неинтелигенција оних, који су редиговали моје рукописе. Напомена (која је требала да паралише добар утисак садржине), да су рукописи тобож нађени у Гувернману¹⁾, више је него наивна, те нико паметан

¹⁾ Од времена кад је написана ова страна, па до њене публикације, треба забележити овај детаљ: одговорни уредник „Трибуне“ кажњен је, на основу чл. 22 закона о штампи месец дана затвора за нанету ми клевету пресудом Првостепеног Суда Бр. 9606, од 11 априла 1921 год, јер је пу-

неће примити идеју „Трибуне“ и „Самоуправе“ о тенденциозном карактеру тих написа, како то оне желе чак и кад би држао, да су ове редакције нека врста државних, полицијских надлештава, које слободно располажу државним документима, или да је Гуверман имао и литераран семинар. Међутим, ти ситни вашарски трикови достојни су само људи који су у стању да учине и очит криминал у суровој ниској мржњи. Већ одавно је сваком јасно, да је овде једино у питању: *крађа приватне својине и злоупотреба туђих писа путем штампе*. Примедба „Самоуправе“ пред мојим политичким есејом, као да је то неки „рапорт“, неће ни мало изменити саму противправну радњу уредништва. Ова је напомена јамачно штампана, а да се није ни питао власник и директор „Самоуправе“, г. Мих. В. Илић, који би својим уредницима свакако могао објаснити, каква је прописна форма извештаја и рапората, јер је он публикувао, ако се не вaram, један свој реферат о добром стању у Трсту, у *Beogradskim Novinama*, број 264, од 26. IX. 1917 године (чланак: „Први пут на Јадране“)..

Међутим, пошто се не може претпоставити, да су ови рукописи штампани само зато, да се мени учини услуга, највероватније је, да су моји противници, када већ нису раније успели са својим оптужбама, штампали ове моје ствари, како би на неки начин загодили интересовање публике и својим листовима проширили врло узан круг читалаца, те бар тако извукли неку штету. Али су, изгледа, при том заборавили, да и аутор има права тражити свој хонорар. Но о тој теми продужићемо разговор — на суду..

1 август 1920.

бликовао у 2082 броју „Трибуне у примедби под натписом „Чекпјева открића“, да су моји рукописи нађени тобож у архиви аустријског Гувермана у Београду. Међутим, ти су рукописи једноставно украдени и њихова појава у туђим рукама представља само криминал, учињен према мени лично, а судском казном за клевету нису још исцрпљене све последице тога недопуштеног дела.

ЗАШТО ТЕК САДА?

После свега, свако ће се јамачно запитати: што нисам раније јавно открио истину у моме случају, који је заинтересовао у великој мери шири круг јавности? Зашто се тек сада појављује моја реч, петнаест месеца после оне безобзирне акције против мене, карактеристичне већ и по томе, што се она није тицала само једног личног питања, већ читавог система данашње управе у Србији, у погледу политичких противника? — Најкраћи одговор биће довољно објашњење целе ствари.

Док је суд водио истрагу, ја нисам хтео сметати његовој радњи никаквим својим изјавама ни ма каквом својом јавном акцијом, из истих разлога из којих нисам тражио апсолутно ничије потпоре, ни личне, ни политичке, ни адвокатске. Верујући у своје право, чекао сам време, када ће лажи и потворе против мене пасти саме по себи, јединим легалним начином који је у таквим приликама допуштен. Оставио сам мојим противницима, да у затрованој мржњи свакојаким неваспитаним испадима прејудуцирају судску одлуку, доказујући тако (не знам по који пут!) своју пристрасност, као и то, да им у ствари овде није ни стало до материјалне истине, већ до неких сасвим других нечистих смерова.

Други разлог мога ћутања био је тај, што сам хтео, пре но што извиђем на јавност, стећи извесно позитивно уверење о томе: да ли је она ружна и неморална акција против мене била заснована само на ситним, личним мотивима неколико рђавих људи, или је представљала део читавог неморалног система, који спроводи данашњи режим, како сам то и раније више пута наглашавао. Да бих добио у томе поузданих доказа, морао сам чекати неко време; а најпогоднији пут је био (његу су ми, у осталом, саветовали сви који су били револтирани некоректним начином поступања са мном), да дођем до јасног изјашњења мога министра, тражећи од

њега сатисфакцију, на коју сам као чиновник имао права. Тако сам августа прошле године упутио акт Министру Просвете и у њему тражио, да се регулише питање моје службе, коју сам изгубио противно закону и пракси у сличним случајевима, пошто је јасно одређен положај чиновника под истрагом или под судом. У исто време припремио сам био и своју броширу за штампу. Но по савету управника Народ. Позоришта, г. Грола, и началника Уметничког Одељења, г. Нушића, одложио сам њену публикацију, да не бих дискусијом, коју би она можда изазвала, отежавао министрову одлуку. А како се из мога односа према Министарству Просвете могу извући неки интересантни закључци, то ћу његову целу историју изнети макар у најкраћем обиму.

Првога дана започете новинарске кампање, г. Нушић је разговарао са мном о непријатном положају Министра Просвете, ако и њега стану нападати због мене. Отишао сам одмах министру, г. Павлу Маринковићу, па сам му изјавио: да сам готов на свако објашњење и на сваки суд. У разговору затим сагласили смо се, да ја поднесем оставку, о којој ће министар дефинитивно решавати тек пошто дисциплински суд, коме ће ме предати, донесе своју одлуку. Својом оставком хтео сам, пре свега, закљонити личност г. Маринковића (који је, изгледа, постао врло осетљив на писање штампе) од евентуалних новинарских напада, а и он је налазио, да ће му тај акт згодно послужити као почетна административна радња у његовој истрази. Између осталог, г. Маринковић ми је рекао: да он већ види у чему је ствар; да је убеђен у моју невиност; но таква је, вели, политичка борба код нас, чију безобзирност он и сувише добро познаје из личног искуства. Али ипак г. Маринковић није остао при својој речи. Он је оставку одмах уважио, и ако је Градски Суд, а не дисциплински, почео истрагу, прејудуцирајући на тај начин одлуку суда, јер је оставка била дата у сасвим другим околностима; налазећи се већ под истрагом, ја у опште нисам ни могао изгубити своју

службу до коначног судског решења. У осталом, отпочетом радњом суда г. Маринковић је био довољно покривен од сваког личног напада, те имајући јасан закон пред собом, могао је сасвим мирно чекати судску одлуку. Шта је руководило г. Маринковића да тако неправилно и нелојално поступи, не могу за сад опширније дискутовати; изгледа, да је њему била већ позната акција која ће се предузети против мене, када је гледао да добије моју оставку, на који је начин хтео уклонити ме из министарства, чак против свога убеђења и савести. Кад се има на уму то, да су кампању против мене почели тада баш и његови лични и политички противници, онда је јасно, да је г. Маринковић био под притиском једне јаче силе од новинарских и личних утицаја, о којој је он једном мом пријатељу нешто опширније говорио, приликом неких тешкоћа око реализирања једног указа. — Доцније, са г. Маринковићем проговорио сам свега неколико речи, пошто је моја ствар била већ окончана, и тада ми је пред извесном господом опет изјавио: како је њему још првога дана било јасно, да је то једна, из чисто политичких мотива, удешена ствар.

Питање мога односа према Министарству Просвете стајало је касније овако. На акту којим сам тражио реактивирање, мој бивши шеф, г. Милан Грол, дао је своје мишљење (Бр. 1042, од 25.-VIII.-920 г.): да сам као чиновник био увек исправан и потребан; да сам, у моралном погледу, и пре рата и за време окупације, био потпуно коректан; да у сваком погледу заслужујем место које сам имао, и да ми треба дати задовољења. Началник Уметничког Одељења, г. Бранислав Нушић, у своме реферату (У.Бр. 1684, од 12.-IX.-920 г.) констатује: да код Министарства Просвете против мене у опште и није постојала никаква тужба; да се није утврдила никаква моја кривица; да у опште нисам ни био под судом, пошто је истрага прекинута; да заслужујем положај на коме сам раније био, и да не стоји ништа на путу моме реактивирању. Министар Просвете, г. Свето-

зар Прибићевић, пошто је расмотрио акта, изјавио је г. Нушићу ово: „*Сваки паметан човек мора увидети, да је г. Чекић у праву; и ја ћу му дати сатисфакције*“. Само ми је г. Нушић препоручио да се стрпим до краја новембра, до посланичких избора, јер се у изборној борби свака ситница употребљује и злоупотребљује против г. Прибићевића, те би и ову прилику министри противници искористили у своје партизанске смерове. Ја сам и то схватио — и чекао сам. Карактеристична је, међутим, изјава г. Прибићевића о моме случају, у толико више, јер је он био Министар Унутрашњих Дела онда, када су ме његови чиновници из Управе Града онако безобзирно оптуживали. Из његових речи сада види се, да је он свестан тога колико се са мном неправедно и некоректно поступило. — Али када сам, после избора, затражио дефинитивну одлуку, г. Прибићевић, пошто је и мени лично и г. Гролу рекао, да ће ствар свршити, као и г. Нушићу, он је, чини се, био у немогућности да је регулише, а не желећи да изрично демантује себе и своју дату реч, одуговлачио је дотле, док најзад није постало јасно: да он овде у опште и није у стању донети никакво позитивно решење. Понавља се, изгледа, случај са г. Маринковићем, када долази непознати утицај, јачи од министрове воље.

Карактеристично је све то за данашње прилике код нас. Постоји судска одлука, којом је потпуно доказана моја невиност, и акта истраге, из којих се јасно види злонамерност мојих клеветника; постоје реферати мојих претпостављених, као стручна мишљења о мојој спреми и оцене мојих моралних и интелектуалних способности; постоји министрова реч, да ће се искупити неправда, учињена ми од стране државе. Али све то у нашим политички затрованим односима не представља ништа изван празних речи и безвредних хартија. Природно је онда, да се свако запита: Па ко је то што од судских одлука прави прљаву крпу? Ко то цепа у дробље реферате и мишљења стручњака и виших

чиновника? Ко то министре утерује у лаж? Ко се цинички смеје истини у лице? Ко је то?

Ствар је у основи јасна, и њу многи виде, али слабо ко хоће да је јавно призна. Јер то није само један човек или једна котерија. То је неки нарочити дух нетолеранције, који је изражен у многим људима, у читавим групама. То је онај некултуран и зао дух партизанске и личне искључивости, који се у Србији увек незграпно истицао, а који се до сада највише испољавао у нашем балканском радикализму. Ко није био радикал, тај не само да није био добар Србин, већ у опште никакав човек. Али данас то антикултурно схватање се изражава у најодвратнијем облику, ширећи круг својих противника, јер сада ко није режимски човек, тај је стално у опасности да буде стављен ван друштвених закона. При томе се неће бежати ни од злочина, ако га је само могуће успешно извести. Набацати поштемим људима издајничка подузећа лако је исто тако као и уортачити се са бившим аустријским детективима, па сада свесно и злонамерно оптуживати наше грађане. А имати два мерила, за пријатеље једно, за противнике друго, то је постало стално правило политичког живота. За карактеристику нашег морала ево неколико, на брзу руку набацаних, примера из времена окупације и после ње.

У доба окупације од свију радикалских министара и политичара бива интерниран један једини, г. Д-р Мих. Полићевић, човек врло повучен и дискретан, а у последње време потпуно неактиван као политичар, међутим су сви други врло добро пласирани и живе угодно докле год траје окупација; за неке се чак тврди да су трговали и новаца зарадили. Шта је то њих могло препоручити код аустро-угарских власти, не знам. О томе свакако знају више они сарадници „Самоуправе“ и „Политике“, који су се тада сасвим комотно шетали по Београду, а да их никад није ни глава заболела, док су многи пријатељи из моје групе били интернирани или малтретирани на разне начине. Када сам у једној прилици

запитао једнога свог интимнијег познаника, Хрвата, како је то могуће, да на пример чак и неки професионални трговци не могу добити одобрења за свој посао, докле се то даје и онима који никада нису трговали, он ми је, слежући раменима, одговорио: „Ови други — чине услуге“... Чиме су се, дакле, искупиле оне љуте патриоте, чија разметљивост сада заудара на нечисту савест, није ми познато. То је, у осталом, исто тако карактеристично, као и факт: да се од свију бивших аустро-угарских поданика, које смо за време окупације виђали овде у официрским униформама, сада највише истичу баш они, које нисмо познавали ни по каквим хуманим поступцима и корисним за нас Србе. Међутим, они су сада већи Срби но ми, који имамо сасвим друго осећање и други смисао за ову земљу. То је разрока логика садашњице.

Још који пример. Ниједан од државних чиновника, који је био за време окупације у ма каквој служби код војних власти, није сада гоњен, само ако припада радикалима, или ако је бар у тако званој „лојалној опозицији“ (формула, под којом се крије какав ситан шпекулантски дух радикалског менталитета); на против, сви су добили и унапређења, од којих су неки на врло високим положајима. Исто тако се унапређују и сви сарадници „Београдских Новина“, против којих је у опште престала свака кампања, чим је отпочета реална акција против мене. Јасно је, да ту никакво начелно питање и није било по среди. Међутим, моје сарадништво је било само део једне племените и корисне акције, за коју сам имао благодарност и одобрење мојих претпостављених. Да ја једини будем гоњен, место да добијем награде за свој рад, — резултат је крајњег цинизма и доказ, да су напади против мене никли једино из ниске личне мржње и политичке нетрпељивости. Из овога другог још у већој мери, но из личних обзира. Ево и ту одмах конкретнoг објашњења. Кад је „Самоуправа“ отпочела публикацију мојих крадених рукописа (у вези са кампа-

њом „Политике“ и акцијом Управе вароши против мене), из околине главног уредника, г. Д-р Лазара Марковића, в. професора Универзитета, који је ваљда и сам увидео да је неморална и недостојна цела та борба на овај начин, поручено ми је: како је г. Марковићу врло жао, да сам ја на њега љут, јер он је, вели, морао публиковати рукописе, пошто је то била наредба г. Стојана М. Протића, о чему је у осталом решавао и радикалски клуб. А доцније, код једног саслушања, г. Марковић је дословно изјавио: „Писма г. Чекића примило је уредништво „Самоуправе“ и по одлуци Управе Радикалне Странке ша су писма објављена у органу странкином,“ и мало после, да је уредништво до тих рукописа дошло тако, што је „поштошом упућивано писмо по писмо од анонимног пријатеља“. Па како се управа странке свакако не бави личним питањима, нити има карактер полицијске, истражне власти, то је г. Марковић јасно открио политичке смерове своје странке и прави смисао целе кампање против мене. Ја првом делу изјаве г. Марковића потпуно верујем; само ми није још једна ствар јасна: ко је вршио оно паковање при публикацији. Је ли то била такође наредба одозго, или је то био производ личних наклоности господина професора према полицијским методама ове врсте? Или је то можда урађено по савету оног аустријског детектива, који је украо моје рукописе, — како је то већ у јавности констатовано, — а са којим су се после тако дивно сложила господа, која су отпочела ниску и прљаву кампању против мене? Или се он држао по страни само као „анонимни пријатељ“? — Збиља је то карактеристична ствар, да су у овом аустријском жбиру нашли додирну тачку: озго радикализиран терор режимских људи, оздо новинарски терор корумпиране и плаћеничке штампе. Сасвим у стилу наших данашњих патриота...

Ето, такав се дух огледа у кампањи која се водила против мене; он се у Београду, а у унутрашњости можда још и више, испољава на безброј

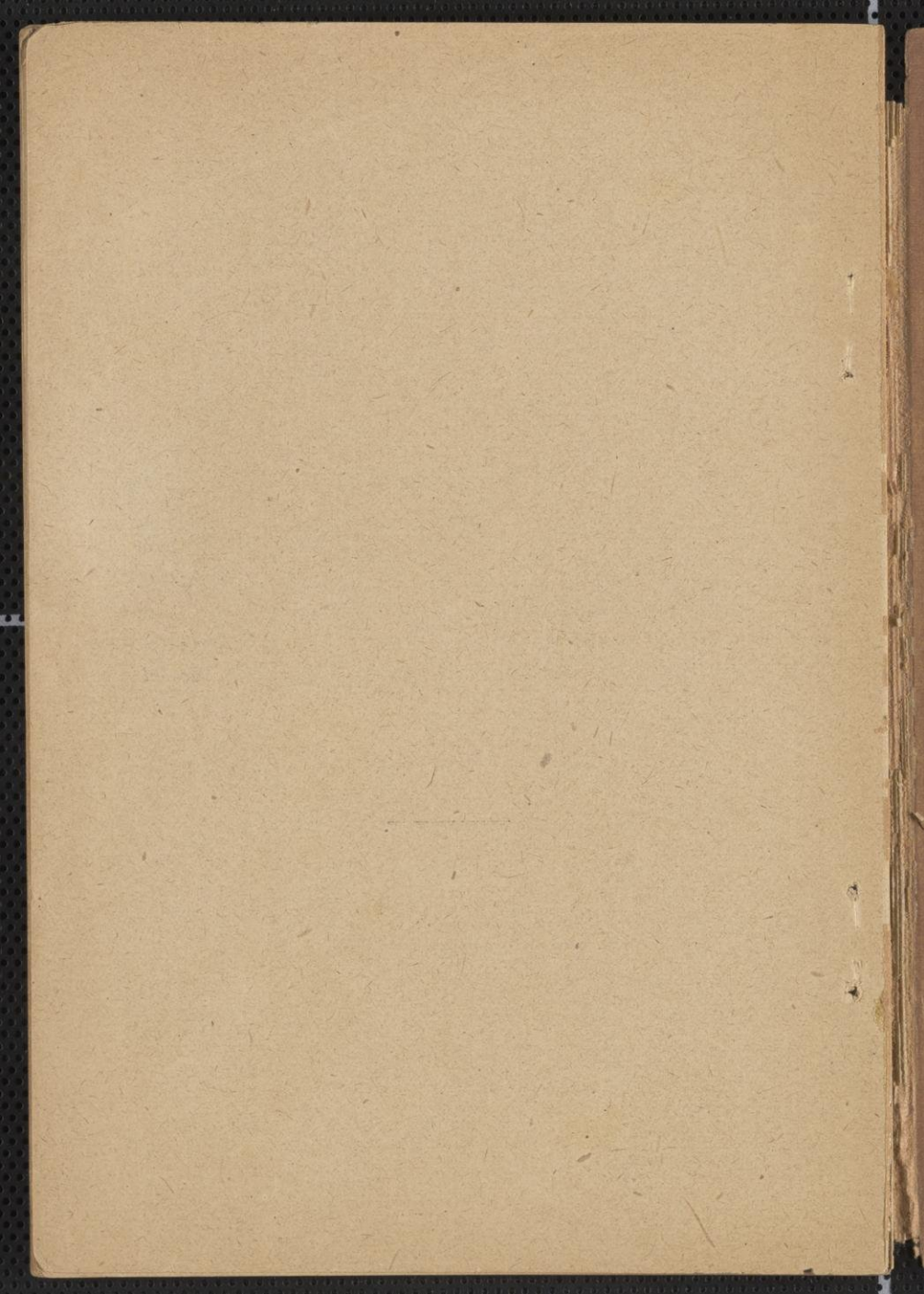
разних начина, а увек у истом циљу. Пошто су ову нападну земљу напунили гробовима, они којима је власт преча од свега труде се, да остатак живих направе робовима, који не смеју друкчије мислити него како то режим допушта. Један интеллигентан господин, који се интересовао мојим случајем и саслушао масу туђих мишљења, рекао ми је: „Цела је ствар у томе, да сте Ви имали извештан луксуз мишљења, и зато сте трпели, истина неправедно и тешко, али Ви знате да се луксуз увек скупо плаћа“. А тај „луксуз мишљења“, то је моје политичко схватање, које није никада било у радикалском духу. Само, они који држе, да је „мислити“ у данашњим приликама „луксуз“, заборављају, како су сада свакој роби несталне вредности, а нарочито оне које се званично одређују, и превиђају, да има робе која се не може ни купити ни продати, да има нечега што је јаче од људске снаге. Јер све се може сломити, или уништити, али слободна мисао не.

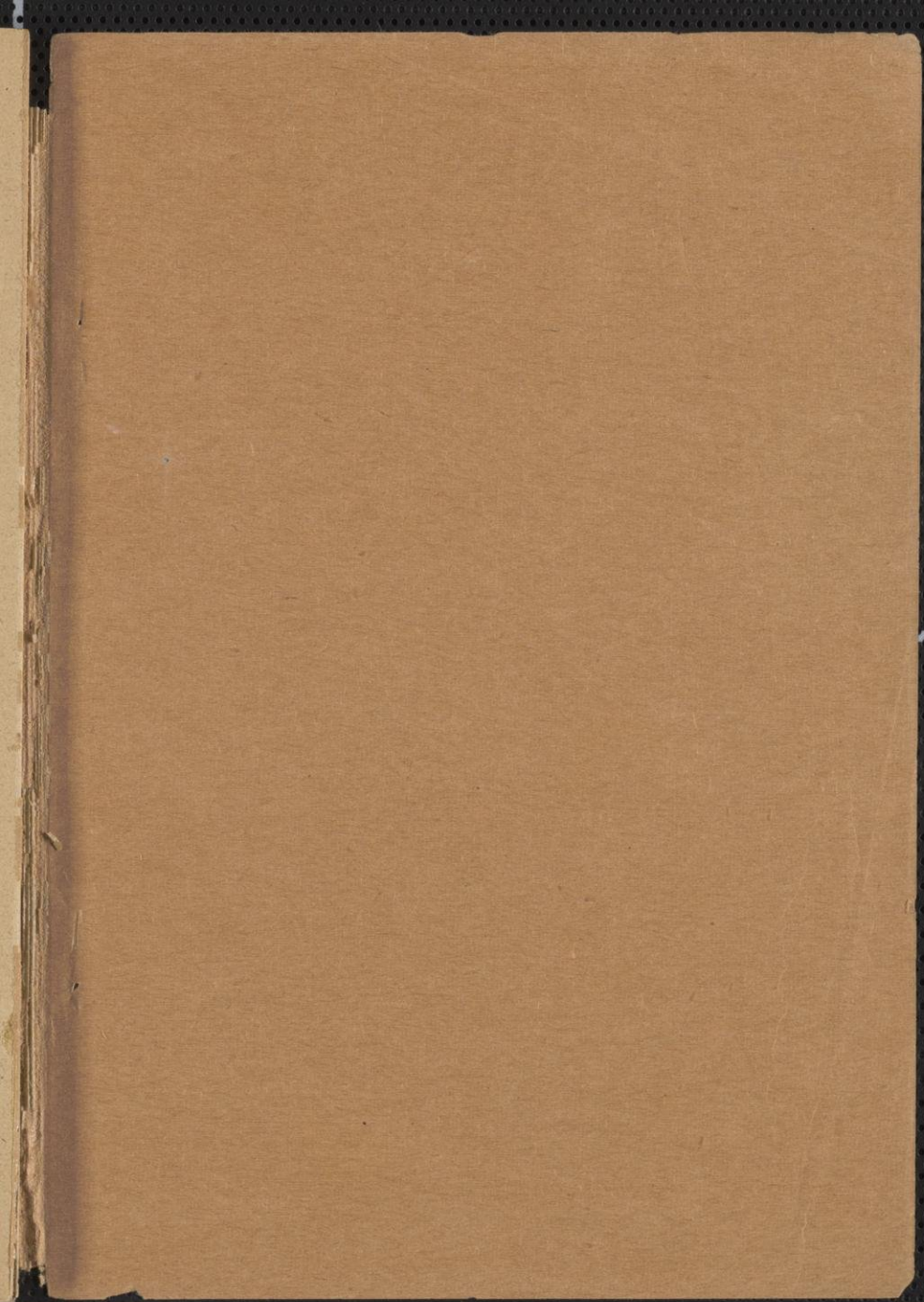
У Београду, марта 1921 г.

Милутин Чекић.

САДРЖАЈ:

	Страна
Предговор	III—VI.
Крадљивци оптужују	1—46.
Нова открића	47—50.
Зашто тек сада?	51—58.

20
1009.5

89124077439

b89124077439a

ЦЕНА 5.— ДИН.